

AMERİKAN BOARD MİSYONERLERİNİN ANTEP'TEKİ FAALİYETLERİ VE ANTEP AMERİKAN KOLEJİ

Ramazan Erhan GÜLLÜ*

ABSTRACT

THE ACTIVITIES OF THE AMERICAN BOARD MISSIONARIES IN AINTAB AND THE AMERICAN COLLEGE OF AINTAB

Throughout the 19th century many Christian missionary groups performed activities in the Ottoman land, from which the most active ones were the American Protestant missionaries. One of the most important bases that the American missionaries who carried on their activities with the institutions such as churches, schools etc., they had constructed on the diverse parts of the country, chose in the Anatolia was Aintab. The most important institution of the Americans who established many foundations after having appointed Aintab as their mission center, was the American College of Aintab. The college was founded in 1876 and it was always involved in the Armenian movements since then. The college which was used as a headquarters by the occupying forces during the invasions, broke out after World War I, was moved from Aintab to Halep in 1924 after The Turkish National Struggle.

Keywords: Aintab, American, Armenian, Missionary, ABCFM-BOARD

1. AMERİKAN MİSYONERLERİNİN OSMANLI ÜLKESİNDE FAALİYETLERE BAŞLAMALARI

Osmanlıların Amerikalılarla ilk temasları Amerikan tüccarları ve misyonerleri vasıtasıyla oldu. Bunu ülkeye gelen Amerikalı diplomatlar, konsoloslar ve diğer yetkililer izledi¹. Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki diplomatik ilişkilerin kurulması sürecinde tüm adımlar ABD tarafından atıldı. Amerika'nın Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkiler kurma konusunda hevesli

* Arş. Gör. İ.Ü. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü.

¹ İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara 1993, s. 120.

ve atak politikalar takip etmesinin en temel sebepleri; kimi Avrupa devletlerinin yararlandığı çeşitli haklardan kendisi de yararlanarak Osmanlı limanlarında rahatça ticaret yapmak ve tüccarlarıyla paralel olarak ülkede faaliyete başlayan ve Amerikan yayılma politikasının da mimarları olan misyonerlerinin korunmasını sağlamaktı. İki ülke ilişkilerinden ticarî ve siyasî herhangi bir çıkar ummayan Osmanlı Devleti ise bu konuda daha çekingen davranıyordu².

İngiliz bandıralı Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarını ziyareti XVIII. yüzyılda başlar. Amerika Birleşik Devletleri bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra dünyanın her yanıyla ticarî-iktisadî ilişkiler kurmaya girişti. 1784 yılında John Adams, Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson'dan oluşan bir komisyon, ABD'nin görüşmeler yapmak istediği ülkeler listesine Osmanlı Devleti'ni de aldı³. Osmanlı rıhtımına yanaşan Amerikan bandıralı ilk gemi, Salem'de 1782'de denize indirilen 'Grand Turk' oldu. 'Grand Turk' 1790'lı yıllarda halı, reçine, kuru üzüm, incir, deri, afyon vb. "Levant"^{*}ın geleneksel ihraç ürünlerini Amerikan limanlarına taşıdı. Ardından Amerikan ticaret gemileri, 1786 yılında İstanbul'u, 1797 yılında İzmir'i, 1800 yılında ise İskenderiye'yi ilk kez ziyaret etti ve ilk kez 1803 yılında Amerikan Maliye Bakanlığı'nın ithalat-ihracat istatistiklerinde Türkiye için ayrı bir sütun açıldı. 1810'lu yıllarda da yaklaşık 80 Amerikan gemisi Türk limanlarını ziyaret etti⁴. Artan bu yoğun ticaret trafiği sonunda 1830 yılında Amerika ile Osmanlı Devleti arasında ilk ticaret anlaşması imzalandı. Amerikalılara Osmanlı toprakları üzerinde "en ziyade müsaadeye mazhar millet (the most favored nation)" statüsü veren bu anlaşma, aynı zamanda Ermeni-Amerikan ilişkilerinin de başlangıç noktası oldu. Şöyle ki; bu anlaşmanın üçüncü maddesine göre, Amerikalılar Türkiye'de simsar kullanabilecekti. Bu simsarlar her din ve

² Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, Ankara 2001, s. 94-113.

³ Uygur Kocabaşoğlu, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Tarihî Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)**, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 8-9 Mart 1990), Ankara 1992, s. 66; Şenol Kantarcı, **Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, Ankara 2007, s. 22.

^{*} "Levant" kelimesi Fransızca'da "güneş" anlamına gelen "soleil" ile birlikte kullanıldığında "güneşin doğması" anlamını taşıyan "lever" kelimesinden türetilmiş olup, Akdeniz'in Doğu kıyılarındaki ülkelere verilen tarihî addır. İlk olarak Haçlı Seferleri sırasında kullanılmış, Venedikliler ve öteki Avrupalı tüccarlar tarafından günlük dile sokulmuştur. En geniş anlamıyla; Anadolu, Suriye, Yunanistan ve Mısır'ı içerir. Zaman zaman bugün kullanılan "Ortadoğu" kelimesi yerine de kullanılmıştır. Amerikalı tüccar, gezgin ve misyonerler de bu bölgeyi tanımlamak için "Levant" kelimesini kullanmışlardır. Erhan, **adı geçen eser (a.g.e.)**, s. 69-70, 2 no'lu dipnot.

⁴ Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, Ankara 2000, s. 9.

mezhepten olabilecek ve Osmanlı makamlarınca da bunların çalıştırılmasına karışılmayacaktı. Osmanlı Devleti'nde ise simsar denince akla ya Rumlar ya da Ermeniler geliyordu. Böylece Ermenilerle Amerikalılar zamanla öylesine yakınlaştılar ki; Amerikalılar Ermenileri himayelerine almakla kalmayıp, onlara vatandaşlık hakkını da verdiler. Onların kanatları altında Amerikanlaşan bir Ermeni toplumu doğmuştu. Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi olup, yönetimde etkin olmak isteyen her devlet gibi Amerika da Ermenileri kullanmak istedi. Tabii Ermenileri kendi yanında tutmak için de her bakımdan destekledi ve korudu. O güne kadar Avrupa ile ticarî ilişkide bulunan Ermeniler artık Atlantik ötesi ilişkiler içinde olacaklardı. Bu ticarî ilişkiler sırasında Amerikalı tüccarlarla ve bunun yanı sıra Amerikan toplumuyla karşılaşan Ermenilerle ilişkiye giren ikinci büyük kitle misyonerler grubu oldu. Ermenileri kendi mezheplerine kazandırmak isteyen ve maddî bakımdan da oldukça güçlü olan misyonerler işe eğitim-öğretim kurumlarından başlayarak, özellikle 1830'lardan sonra Ermeniler arasında bir eğitim seferberliği başlatacaklardı⁵.

Osmanlı Devleti'nde en yoğun ve etkili faaliyetlerde bulunan misyonerler Amerikan-Protestan misyonerleridir. Osmanlı mülküne ayak basan ilk Protestan misyoner, 1815 yılında Mısır'a gönderilen İngiliz "*Church of Missionary Society*"e bağlı bir papazdır. Onu, 1820 yılının Ocak ayında İzmir'e ayak basan Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı Amerikalı misyonerler izlemiştir. Bu iki misyoner "*American Board of Commissioners for Foreign Missions*" adlı Amerikan misyoner örgütünün elemanlarıdır⁶. Kısaltılmış olarak 'ABCFM' ya da 'BOARD' diye anılan bu misyoner örgütü ABD'deki Protestan misyoner örgütlerinin en kıdemlisi ve de en büyüklerinden birisidir. ABCFM; Kalvinci geleneği temsil eden, XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılda İngiltere ve Amerika'nın doğusunda filizlenen 'Puritan' akımının belli başlı üç temsilcisinden birisi olan Congregationalistlerce 1810 yılında Boston'da kurulmuştur. Bu örgüt 1868 yılında ABD'deki 16 Protestan misyoner örgütünden yalnızca bir tanesidir ama bu 16 örgütün topluca yaptığı harcamanın %30'unu tek başına yapmakta ve istihdam edilen misyonerlerin yine yaklaşık %30'unu barındırmaktadır⁷.

⁵ Haydaroğlu, a.g.e., s. 120-121, 171; Bilâl N. Şimşir, *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, Ankara 2005, s. 272; Halit Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, İstanbul 2005, s. 116; Kantarcı, a.g.e., s. 49-53; Anlaşmanın imzalanma süreci ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız (bkz.), Erhan, a.g.e., s. 120-134.

⁶ Kantarcı, a.g.e., s. 66; Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 15; Şimşir, a.g.e., s. 272. Levi Parsons İzmir'e geldikten kısa süre sonra, "Tanrının yardımıyla, bu kudretli günah imparatorluğunu (Osmanlı Devleti) tamamen yıkmaya and içtiğini" yazmıştı. Parsons hedeflerine ulaşmadan genç yaşta öldü ama arkasından gelen Amerikan misyonerleri onun yolundan yürümeye devam ettiler. Şimşir, a.g.e., s. 272.

⁷ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 15.

ABD'de bulunan yaklaşık 5.000 Protestan kilisesinin "dini bütün mensuplarının" küçükü büyüklü bağışlarıyla beslenen ve asıl amacının "Hristiyanlığı dinsizler (ya da başka dinden olanlar) arasında yaymak" olduğu deklare edilen bu örgüt, Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetleriyle bu amacını çok aşan etkinliklerde bulunmuştur. Her zaman ülke içindeki ayrılıkçı grupların destekçileri olan misyonerlerin en önemli özellikleri Osmanlı Devleti'nde Amerikan varlığının oluşup gelişmesine katkıda bulunmuş olmalarıdır. Amerika'nın kendisi için oluşturduğu varlık alanı, bir yabancı gücün Osmanlı mülkünde, sayıca az ya da çok, kimi insanlara dinlerini ya da mezheplerini değiştirmekten tutun da okul, hastane, matbaa kurup işletmeye kadar değişik biçimler altında kendini göstermiştir. Amerikan ekonomisinin Osmanlı ülkesine nüfuzu sağlanmıştır⁸.

Amerikan BOARD misyonerleri, Anadolu'yu tanıma turlarının ardından, asıl faaliyet alanlarını belirlediler. Anadolu'daki faaliyetlerinin bütün yoğunluğu Ermeniler üzerine kaydırılacaktı. O kadar ki 1844'ten itibaren Rumlara yönelik faaliyetler durduruldu. Misyonun resmî adı bile "Ermeni Misyonu (Mission to Armenians)" olmuştu⁹. Tarihçi Justin McCarthy'nin ifadesiyle, "19. yüzyılın sonlarından itibaren ABCFM'nin yurtdışındaki misyonerlik çalışmaları artık bir nevi 'Ermeni Davası' haline gelmeye başlamıştı."¹⁰

Misyonerlerin, faaliyetlerini bu şekilde Ermenilere yönlendirmelerinin temel sebebi, Ermenilerin Gregoryen mezhebi ile Amerikalıların Protestanlığının çok benzemesi yanında, bu dinî amaç kullanılarak, Ermenilerin Osmanlılar aleyhine daha rahat kışkırtılabilecekleri düşüncesiydi¹¹. Bunun için de Amerikan misyonerleri mümkün olduğu kadar fazla sayıda Ermeniye Protestan mezhebine katmakla beraber, asıl hedef olarak doğrudan Ermeni Gregoryen Kilisesini Protestanlaştırmayı hedefliyorlardı. Çünkü Ermeni kilisesinin ele geçirilmesi demek, Anadolu'daki tüm Ermenilerin Amerika'nın talepleri doğrultusunda hareket etmelerininin sağlanması demektir¹².

⁸ Kocabaşoğlu, a.g.m., s. 68-72; Seçil Akgün, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, (1. Uluslararası Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 24-26 Mayıs 1993) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 44-55.

⁹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 54-55.

¹⁰ Justin McCarthy, "I. Dünya Savaşında İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, (Editör: Hasan Celâl Güzel), Ankara 2006, s. 23.

¹¹ Turgut Işıksal, "Ermenilerin Diğer Devletlerle İlişkileri", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 1, Mart 1985, s. 47.

¹² Levon Panos Dabağyan, **Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 2001, s. 176.

1856 yılında Ermenilere yönelik faaliyetler 'Kuzey ve Güney Ermenistan Misyonları' olmak üzere ikiye ayrıldı. Antep, Maraş ve Antakya Güney Ermenistan kısmını; İstanbul, İzmir, Trabzon, Erzurum, Tokat, Sivas, Kayseri, Arapkir ve Harput da Kuzey Ermenistan kısmını oluşturuyordu. Amerikan BOARD misyonerleri, 1860 yılında Harput'ta yapılan yıllık toplantılarında, Ermenilere yönelik misyoner faaliyetlerinin (yani Anadolu'daki tüm faaliyetlerin) üç misyon çerçevesinde yürütülmesini kararlaştırdılar. Yüzyılın sonuna kadar bir daha değişmeyecek olan bu bölünmeye göre; kabaca Trabzon'dan Mersin'e çekilecek olan bir doğrunun batısında kalan bölge "Batı Türkiye Misyonu"nu oluşturuyordu. Zaman zaman bazı değişiklikler geçirmekle birlikte, bu misyonun istasyonları (1870 yılında) şunlardı: İstanbul, Merzifon, İzmit, Kayseri, Bursa, Manisa ve Sivas. Misyonun başkenti İstanbul'du. Sivas'ın güneyinden Mersin'e, Mersin'den de Halep'e çekilen doğrular içinde kalan üçgen alanda ise "Merkezî Türkiye Misyonu" yer alıyordu. Başkenti Antep olan bu misyonun da, 1870 yılındaki istasyonları; Antep, Halep, Adana, Antakya ve Maraş idi. Bu iki misyonun doğusunda kalan alanlar ise, "Doğu Türkiye Misyonu" ile kapsanıyordu. Bu misyonun başkenti Harput'tu ve 1870 yılındaki belli başlı istasyonları; Harput, Bitlis, Erzurum ve Mardin'di¹³.

Ülkenin dört bir yanında gerek okullar kurarak gerekse de başka yollarla faaliyete geçen misyonerler, okullardan mezun olan Ermenilerin içlerinde başarılı görülen birçok genci tahsillerini tamamlamak üzere Amerika'ya göndermiş, maddi manevi birçok yardım gören bu gençlerin çoğu Amerikan vatandaşlığına geçmiştir. Önceleri Ermeni okullarına destek sağlamak amacıyla etki eden, sonra da kendi okullarında Ermenilere eğitim veren Amerikalıların Ermeni öğrenciler için göttükleri gayeyi Amerikalı Profesör Earle şöyle ifade etmektedir: "Amerikan misyoner okullarında Ermeniler, dillerini ve tarihsel geleneklerini yeniden üstün tutmayı öğrendiler. Batının siyasal, toplumsal, ekonomik ilerleme ideallerini tanıdılar. Buldukları duruma karşı daha etkin bir hoşnutsuzluk duymayı ve köylü komşularına karşı kesin bir üstünlük duygusu beslemeyi elde ettiler."¹⁴

Bu ilişkiler sırasında Amerikan okullarında okuyan Ermenilerin yanı sıra, Ermeni okullarında okuyan Ermeniler de eğitim ve siyaset hedefli tüm gelişmelerden etkilendikleri gibi; bu faaliyetler karşısında Ermeniler yalnızca Amerikalılardan değil İngiliz ve Fransızlardan da büyük oranda yardım ve destek görüyorlardı. Bu yardımlar öylesine büyük boyutlara ulaşmış ve

¹³ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 71-72.

¹⁴ Haydaroğlu, a.g.e., s. 172.

misyoner okullarının yönetimleri yardım aldıkları devletleri öylesine benimsemişlerdir ki, okullar bağlı oldukları devletin adıyla anılmaya başlamışlardır. Tıpkı “Amerika Ermeni Koleji” ve İstanbul Beyoğlu’ndaki “Fransız Ermeni Mektebi” gibi. Bu sayede de Ermenilerin bu devletlerin himayesi altına girmeleri ve Ermeni çocuklarının onların istediği şekilde yetiştirilmeleri sağlanmıştır. Bu faaliyetler karşısında Osmanlı Devleti en başından olayın ciddiyetini farkedemeyerek bu konuda önlem almak konusunda oldukça gevşek davranmıştır. Sonradan da, gerek çeşitli anlaşmalarla ülkedeki yabancılara tanınan ayrıcalıklar dolayısıyla misyonerler ve misyoner okullarıyla ilgili her problemin başta Amerika olmak üzere ilgili diğer batılı devletlerin diplomatik baskılarına sebep olması gerekse de içte ve dışta başka birçok ciddi problemle karşı karşıya olunması yüzünden ülkenin dört bir tarafına yayılan bu faaliyetlerin önüne geçebilmek mümkün olamamıştır¹⁵.

¹⁵ Ülkede özellikle 19. yüzyılın sonlarında başlayan şiddet olaylarının doğrudan içinde oldukları net olarak anlaşılan ve ciddi bir problem olan azınlık ve yabancı okulları konusunda Padişah II. Abdülhamit’e bir rapor sunan Maarif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa, raporunda bu okulların ilgili yabancı devletlerle ilişkisini şöyle anlatılır: “... sûret-i zâhireye göre tebaadan olan akvâm-ı mezkûre nasrâniyyet lafz-ı umûmîsi altında içtimâ ile Hristiyanlık mezheb ve mesleğinde bulunuyor ise de hakikat halde öyle olmayub nasrâniyyet hükmüne münkad bulunan milel-i muhtelifenin her birisi kendi unsur-ı münferidini kuvvetlendirmek ve diğer unsur-ı gayr-ı Müslime ve siyemmâ ahâli-i İslâmiyyeye gâlib ve musallat olmak ve bu kuvvetin te’siriyle kendilerine meyyâl bulunan birer ecnebi devletinin zir-i cenâh-ı sahâbetine girmek ve mekteplerinden bu ahlakda adamlar yetiştirmek meslek ve arzusu tavâif-i merkume beyninde bir hayli ilerleyüb ecânibin tesvilât ve teşvikatına gayet geniş bir meydan açmış ve pek çok mazarrâtın vuku’una sebep olmuş ve olmakda bulunmuşdur ...” Osmanlı Devleti’nin olayın ciddiyetini ne kadar geç fark ettiği ve gevşek davrandığı da yine Ahmed Zühdü Paşa’nın raporundan anlaşılmaktadır. Bu konuda ilgi çekici bir örnek şudur: “... İzmir, Selânik, Suriye, Beyrut, Haleb ve emsâli vilâyât-ı mühimmede yalnız bir maarif müdiri bulunub bunlara mevdû olan vezâif-i mühimme ve nâzike ise gayet ağır ve mütenevvi olduğundan ecânibin Memâlik-i Şâhâne’ye nakl ve idhâl etmekte oldukları kütüb-i muzırrayı tedkik ile mekâtib-i mevcûdenin matlûb-ı âliye muvâfık derecede idâme-i intizâm ve terakkiyatına muâvenet etmek ve muâmelât-ı teftişiyeyi icrâ eylemek üzere maârif müdürlerine muâvin olarak lisân aşına ve muktedir ve Müslim seyyar maârif müfettişleri istihdâmî lüzûm-ı kat’i tahtında bulunmuşdur.” Bu raporun Ahmed Zühdü Paşa tarafından 1894 yılında kaleme alınmış olduğu tahmin ediliyor. 1893-1894 yılları ülkede Ermeni olaylarının şiddete dönüşmeye başladığı ve aralarında azınlık ve yabancı okulları hoca ve öğrencilerinin de bulunduğu birçok kişinin çeşitli suçlarla takibata uğramaya başladığı yıllardır. Nezaret, ancak okulların Ermeni komiteleriyle birlikte terör olaylarını başlatmalarının ardından bu okullara müfettiş göndermeyi düşünebilmiş! Atilla Çetin, “Maarif Nâzırı Ahmet Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1981-1982, Sayı: 10-11, İstanbul 1983, s. 197, 203-204. 19. yüzyılın sonlarına doğru ülke genelindeki Amerikan okullarıyla ilgili Amerikan misyonerlerinin hazırladıkları raporlar ve konuyla ilgili Osmanlı Devleti’nin Washington Elçisi Mavroyeni Bey’in mülâhazaları için bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)**, **Hariciye Nezâreti Siyasi Kısım (HR.SYS.)**, numara (nr.) 2735/10 (10.11.1889)

2. AMERİKÂN BOARD'IN ANTEP'TEKİ FAALİYETLERİ

Antep'e Amerikan BOARD misyonerlerinin ilk olarak 1818-1819 yıllarında geldiklerine dair kayıtlar¹⁶ bulunmasına rağmen, Amerikan kayıtlarına göre Antep, misyoner tabiriyle 1848'te 'işgâl edilmiş' yani burada da bir misyoner istasyonu kurulmuştu¹⁷.

Protestan misyonerlerinin sistemli olarak Antep'te faaliyette bulunmaya başladıkları tarih bu olmakla beraber, Ayıntab Şer'iyeye Sicillerindeki bilgilere göre, daha 18. yüzyılın başında daha farklı kimi misyoner grupları Antep'te birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardı. 1720 yılı Eylül ayı başlarında "Ayıntab nâibine Ermeni tâifesinden Çukur mahallesinde oturan bazı Ermenilerin eski ayinlerini bırakıp kiliselere gelmedikleri ve millet-i Efrenciyânın (misyonerlerin) onlara menfi telkinâtta buldukları için bazı Ermenilerin kadı naibine şikâyetle buldukları"¹⁸ dile getirilmiş ve İstanbul'dan Maraş ve Ayıntab kadılarına gönderilen cevabî fermanında da "millet-i Efrenciden kimi kişilerin kılık değiştirerek Anadolu'ya geldikleri, devlete cizye veren Ermeni ve Rumlar arasına girerek ayinlerini ifsâd ettikleri ve fesatlık çıkardıkları haber alınmıştır" denilerek "bunların yakalanarak tecziyeleri" istenmiştir¹⁹.

Bu şekilde bazı münferid faaliyetlerden sonra organize bir şekilde bölgede faaliyette bulunmak üzere Antep'e ayak basan ilk Amerikalı misyonerler, 1830 yılında Bağdat'a giderken kente uğrayan Parnell, Hamilton ve Newman olmuştur. Bu misyonerler kentte 1819 St. Petersburg baskısı, Ermeni harfli Türkçe İnciller dağıttılar. Sonraki yıllarda da kente İzmir'den pek çok kutsal yayın gönderildi²⁰.

Bunların ardından misyonerlerin Antep'e ilgileri artarak devam etti. Bu üç misyonerin Antep'teki küçük çaplı faaliyetlerinden sonra, Antep ve civarındaki misyonerlik çalışmalarını başlatıp organize etmeleri için gönderilen Bedros Vartabed ve Thomas Johnson'un, daha o tarihlerde, "*tehlikeli birer*

¹⁶ Uğuroğlu Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Karabük 1971, s. 18.

¹⁷ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 69; Şimşir, **a.g.e.**, s. 274.

¹⁸ Ayıntab Şer'iyeye Sicili, 71. Defter, s. 200, fi. evâil-i Zilkâde 1132/1720 Eylül başları (zik.) Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990, s. 28.

¹⁹ Aynı sicil, 78. Defter, s. 103 (zik.) Süslü, **a.g.e.**, s. 29.

²⁰ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 70.

ihtilalci olmaları” sebebiyle buradan uzaklaştırılmaları üzerine de²¹ BOARD yönetimi Antep’te Dr. Azariah Smith’i (1817-1851) görevlendirdi. Antep’e gelen ilk misyoner hekim olan Dr. Azariah Smith, tıbbî misyonu olduğu için hiçbir engelle karşılaşmadan Antep’te oturma izni almayı başardı ve kısa zamanda faaliyetlerine başladı. Dr. Smith 1844 Kasımında kentte bir yandan dinî kitapların satışını yaptı, bir yandan da Ermenice öğrenmeye çalıştı. Ayrıca çalışmaları sırasında kentin zengin Ermeni ailelerinden (Kürkçüyanlar ve Nizipliyanlar gibi) büyük destek gördü²². Bunların dışında da, meteoroloji, eski eserler ve tabiat tarihi ile dinî konularda araştırmalar yaparak, çalışmalarını *‘American Journal of Science’* dergisinde yayınladı. 3 Temmuz 1851 günü tifo ve zatürreden vefat etti. Adı, ardından gelen misyonerler tarafından, ölümünden yaklaşık otuz yıl sonra şehirde kurulacak olan Amerikan Hastanesi’ne verildi. (Antep Amerikan Hastanesinin orjinal adı “Azariah Smith Memorial Hospital”dır.)²³

1847 yılında Boston’daki Ermeni cemaati, misyoner Van Lennep’in Antep’e gönderilmesini BOARD’a tavsiye etti. Tavsiyeye uyuldu; 28 Mart 1848’de Van Lennep Antep’e ayak bastı ve ilk iş olarak 12 üyesi bulunan bir Protestan Kilisesi oluşturuldu. Bu arada yerel ruhbanın ve yerel yöneticilerin çeşitli engelleriyle karşılaşıldı. Daha önceden misyonerler Thomas Johnson ve Bedros Vartabed de zaten kent dışına sürülmüştü. Buna rağmen 1848 Kasımında, yani kuruluşundan 7- 8 ay sonra Antep Protestan Kilisesi’nin 86 üyesi bulunuyordu. Aynı yıl kitap ve yardım parası olarak Antep için ayrılmış 58 dolarlık bir bütçe söz konusuydu²⁴. Yine aynı yıl Amerikalıların önderliğinde Ermeni gençlerine yönelik ilk eğitim kurumu da hizmete açıldı. Amerikalılar eliyle açılan bu okulun adı “Nersisyan Millî Okulu”dur. Okul Antep’e yeni yerleşmeye başlayan Amerikan misyonerlerinin teşviki ve yine Antep’in önde gelen Ermeni ailelerinden olan Nazaretyanlar’ın (özellikle Nazaretyan Nicholas

²¹ Frank Andrews Stone, “The Educational ‘Awakening’ Among the Armenian Evangelicals of Aintab, Turkey: 1845-1915”, *The Society for Armenian Studies at the Eleventh Annual Meeting of the Middle East Studies Association*, New York, N. Y., November 10-12, 1977, s. 5; Frank Andrews Stone, *Academies for Anatolia: A Study of the Rationale, Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey: 1830-1980*, London 1984, s. 102; Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara 1991, s. 271.

²² Stone, a.g.m., s. 5; Stone, a.g.e., s. 102; Tozlu, a.g.e., s. 272.

²³ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 70; Turhan Baytop, *Antep’in Öncü Hekimleri, Merkezî Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi*, İstanbul 2003, s. 12.

²⁴ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 70.

Ağa'nın) destekleriyle kurulmuştur²⁵. Doğrudan bir misyoner kurumu olmamakla beraber Amerikalıların desteğiyle kurulan Antep'teki bu ilk azınlık okuluna "millî okul" isminin verilmiş olması, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin Amerikalı ve Avrupalı misyonerlerin teşvikiyle Ermeni milliyetçiliğini başlatmalarına güzel bir örnektir. "Nersisyan Millî Okulu" kentte ilk defa adıyla bir etnik kimliğe vurgu yapan kurum olarak tarihe geçmiştir.

Bir süre sonra BOARD'ın bütçesi daha da yükseldi ve 1850 yılından itibaren eğitim alanında yeni bir takım girişimler başladı. Bebek İlahiyat Okulundan bir öğretmen getirildi. Yıl sonunda üç öğretmeni ve 114 öğrencisiyle bir ilkokul, bir öğretmen ve 14 öğrencisiyle bir ortaokul faaliyettedir²⁶. Bebek İlahiyat Okulundan getirilen öğretmen Zenop Varjabet idi. Zenop Varjabet ile beraber okulun idarecilerinden birisi de Levonyan Kirkor idi. Zenop Varjabet yüksek öğrenim görmek ve kurulan okulun gelişimini sağlamak için Amerika'ya gönderilmiş ama orada ölmüştür. Bu okuldan mezun olanlardan Aleksan Bezciyan ile Çil Agopyan Karabet Amerikalıların bursu ile Bebek kolejinde eğitim görerek Antep'e dönmüş ve burada öğretmenlik yapmışlardır²⁷. İleride Antep Amerikan Kolejinin Baş hocası ve Protestan cemaatinin de lideri olacak olan Aleksan Bezciyan gerek Ermeniler gerekse de misyonerlerle ilgili birçok sorunda karşılaştığımız Antep'in en faal Ermeni önderlerindedir. Bu arada misyonerler Diyarbakır, Maraş, Urfa gibi yerlere düzenli ziyaretler yapıyorlardı. 1851 yılında istasyonun bütçesi 200 doları aşmıştı. 1852 yılında Schneider ve Crane gibi bazı misyonerler eşleriyle birlikte Antep'e gönderildiler. Dördü Amerikalıların çocukları olmak üzere, 18 öğrencisi olan bir lise öğrenime açıldı. İlkokulda 200'e yakın öğrenci vardı ve bunların 120'si Ermeni çocuklarıydı. Kilis, Adana, Maraş, Urfa, Adıyaman gibi yerlerle düzenli ilişkiler kuruldu. İstasyonun bütçesi 2.000 doları aşmıştı²⁸. Misyonerlerin karşılaştıkları kimi güçlüklerle rağmen Antep'teki bu gayretli çalışmalarından

²⁵ Kevork Avedis Sarafian, *A Briefer History of Aintab, A Concise History of the Cultural, Religious, Educational, Political, Industrial and Commercial Life of the Armenians of Aintab*, United States of America 1957, s. 83-84; Sarafian'ın 1848 olarak verdiği okulun kuruluş tarihini Uğurȯl Barlas 1847 olarak veriyor. Barlas, a.g.e., s. 52.

²⁶ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 70.

²⁷ Uğurȯl Barlas, *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Karabük 1971, s. 19.

²⁸ Kocabaşoğlu, a.g.e., 70.

dönemin Amerikan basını da övgüyle bahsediyordu²⁹. 1859 yılında Amerikalı Bayan Progis'in çabalarıyla Ermeni Kız Ortaokulu açıldı³⁰. 1860 yılına gelindiğinde beş istasyonu, yirmi tane uç istasyonu ile Merkezî Türkiye Misyonunun (eski adıyla Güney Ermenistan misyonunun) başkenti Antep olmuştu. Bölgedeki 12 Protestan Kilisesine kayıtlı üyelerin sayısı 600'ü bulmuştu. Bölgedeki Protestan cemaatinin toplam sayısı da 3690 civarıydı. Yörede 26 okul ve buralarda okuyan 567'si kız, 1365 öğrenci bulunuyordu³¹. Antep ve çevresinde faaliyetlerini yoğunlaştıran Amerikalı misyonerlerin gayretleriyle oluşan Protestan cemaat 1865 yılına gelindiğinde iki kilise (Kayacık ve Hayik Kiliseleri) etrafında örgütlenmişti. Bölgedeki Amerikan ve Protestan nüfus her geçen gün biraz daha artıyordu³². Amerikalılar Antep'teki faaliyetlerini Ermeniler üzerine o derece yoğunlaştırdılar ki; 1867 yılında Antep Amerikan konsolos vekilliği görevine hem Amerikan hem Osmanlı tâbiyetine sahip olan Nazaryan isimli bir Ermeni atandı. İlk kez Nazaryan'ın Antep'e konsolos vekili olarak atanmasıyla görülen ve giderek ülkenin genelinde tekrarlanmaya başlanan, Amerika'ya giderek Amerikan tâbiyetine geçmiş ama Osmanlı tâbiyetinden de çıkarılmamış gayr-ı Müslimlerin bu tür görevlere atanmaya başlanması Osmanlı-Amerikan ilişkilerinde sık sık siyasî gerginlikler yaşanmasına neden olacaktır³³.

1868 yılında kilise sayısı 33'e çıkmış ve bu kiliseler Amerikalılar tarafından organize edilerek 'Kilikya Ermeni Evangelist Kiliseler Birliği' kurulmuştur³⁴. Aynı yıl bölgedeki okul sayısı da 38'e yükselmiştir³⁵. İngiltere'nin Halep Konsolosu Henderson'a göre; 1878 yılında Antep'te yaşayan 15.000 civarındaki Hristiyanın 5.000'i Protestan olmuştu. Yine

²⁹ "The Levant", *The Newyork Times*, 15 January 1853. Gazetenin haberine göre; aynı tarihte Antep'te 10.000 civarında Ermeni yaşıyordu ve bunlardan 700'ü Protestan mezhebiniydi.

³⁰ Barlas, *a.g.e.*, s. 52.

³¹ Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 70-71.

³² Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 143.

³³ Erhan, *a.g.e.*, s. 148-149. Antep Amerikan Konsolosluğu 1860 yılında Samuel Bicato'nun kente konsolos vekili olarak atanmasıyla faaliyete geçmişti. Divan-ı Hümayun'dan Ayıntab Kaymakamı ve Naibi'ne yazılan ferman sureti. **BOA. Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemî Mühimme Odası (A.DVN.MHM.)** nr. 31/8 (Safer 1277 – Ağustos/Eylül 1860) Bundan önce de 1858 yılında İngiltere ve 1859 yılında da Fransa Antep'te konsolosluklar teşkil etmişlerdi. İlerleyen yıllarda Yunanistan ve İran'ın da dâhil olduğu birçok ülke yine burada konsolosluklar açacaklardır.

³⁴ Tozlu, *a.g.e.*, s. 108.

³⁵ Ertuğrul, *a.g.e.*, s. 166; Amerikalıların Antep'teki faaliyetlerinin gelişimi için ayrıca bkz. Necdet Sevinç, *Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 2002, s. 105-116.

konsolosun bildirdiğine göre; Ermeniler Amerikalılar sayesinde kentin en zenginleri haline gelmişler, böylece misyonerlerin ülkenin politik durumuyla da ilgilenen zengin bir Ermeni sınıfı oluşturulması çabaları meyvelerini vermeye başlamıştı³⁶.

Bir kentin misyoner istasyonu olarak seçilmesinde Amerikalı misyonerler tarafından çeşitli kıstaslar geliştirilmişti. İklim, yaşam koşulları, hayat pahalılığı, Rusların ya da Fransızların kentteki nüfuzlarının derecesi, kendileri haricinde başka misyonerlerin (Katolik vs.) varlığı gibi kıstasların yanı sıra öncelikle kentteki Ermeni nüfusun büyüklüğü ve niteliği, kentin bir iş ve ticaret merkezi olarak önemi ve kentin ülkedeki ulaşım/haberleşme sistemi içinde işgal ettiği yer değerlendirmeye esas olan başlıca etkenlerdi³⁷. Antep'teki Ermeni nüfus misyonerlerin kente bu kadar ağırlık vermelerini sağlayacak derecede değildi. Maraş, Zeytun, Urfa gibi civar bölgelerdeki Ermeni nüfus oranıyla karşılaştırıldığında Antep'te Ermeni nüfus son derece azdı. Bu açıdan Antep'in misyoner merkezi olarak seçilmesinde, kentin çevresindeki yerleşimlere de rahatça ulaşılmasını sağlayan oldukça stratejik bir coğrafi konuma ve yüksek bir ticarî kapasiteye sahip olmasının etkili olduğu söylenebilir. Devam eden bu yoğun faaliyetler içinde kentteki ilk matbaa da yine misyonerler tarafından kurulmuştur. Bölgede belli bir güce ulaşan misyonerler artık basın-yayın faaliyetlerini de kendileri yapmaya karar vermişler ve 1880 yılı Nisan ayında şehirde bir misyoner matbaasını faaliyete geçirmişlerdir³⁸. Antep Amerikan Kız

³⁶ Turkey no.I (1880), p. 6-7, No:9, Consul Henderson to the Marguis of Salisbury, Aleppo, December 2, 1878. (zik.) Bilâl N. Şimşir, **British Documents on Ottoman Armenians**, Volume I (1856-1880), Ankara 1989, s. 270.

³⁷ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 176, Birinci Bölümün 64 nolu dipnotu.

³⁸ Uğuroğulları Barlas, Antep'te ilk basimevinin Amerikalı misyonerlerin çalışmaları sonucu 1831 yılında kurulduğunu belirtiyor. Yine Barlas'a göre; bu basimevinde 1843 yılına kadar Türkçe İncil basılmış, o tarihten sonra da Tıp Fakültesi ve şehirdeki azımlık okullarının kitap ve kırtasiye basımında kullanılmıştır. Bkz. Uğuroğulları Barlas, **Gaziantep Basın Tarihi, 100. Yıl**, Karabük 1972, s. 11. Ancak, Uygur Kocabaşoğlu tarafından yayınlanan Amerikan kayıtlarında matbaanın kuruluş tarihi 1880 olarak verilmektedir. Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 115. Kocabaşoğlu, 1830 yılında Bağdat'a giderken Antep'e uğrayan Parnell, Hamilton ve Newmann isimli üç misyonerin kentte 1819 St. Petersburg baskısı Ermeni harfli Türkçe İnciller dağıtmış olmalarının Barlas'ı yanıltmış olabileceği kanaatindedir. Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 187, Üçüncü Bölümün 68 nolu dipnotu. 'Gaziantep Basın Tarihi' isimli eserinde yukarıdaki bilgileri veren Uğuroğulları Barlas, bu eserinden çok daha önce yayınladığı bir makalesinde, Amerikan kolejindeki matbaanın ilk defa şapiloğraf usulü ile 1859 yılında faaliyette bulunmaya başladığını, tam olarak kuruluş tarihinin ise, Kocabaşoğlu'nun verdiği tarihe çok yakın bir tarih olan, 1881 yılı olduğunu belirtmektedir. Uğuroğulları Barlas, "Gaziantep'te Matbaacılık", **Gaziantep Kültür-Aylık Fikir ve Bilgi Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 20, Gaziantep, Haziran 1959, s. 12-13.

Koleji Müdüresi Miss Mary Hollister'in girişimiyle kurulan bu matbaada ilk yıl, 500.000 sayfayı aşkın kitap ve broşür basılmıştır. Önceleri yalnızca öğrencilerin katkılarıyla sürdürülen yayın faaliyeti daha sonra profesyonelce yürütülmüştür. Misyonerlere göre Antep'te bir matbaaya gereksinim duyulmasının başlıca nedenleri; ulaşım güçlükleri, 1880'lerden itibaren şiddetlenen Osmanlı sansürü gibi problemler yüzünden İstanbul kaynaklı basım, yayın ve dağıtım işlerinin aksamasıydı. Bu gerekçelerle Merkezî Türkiye Misyonu kendi yayın işlerini kendisi yapmak istemiştir. Matbaanın ilk yayınları Ermenice, Kürtçe ve İngilizce kitaplardır. Merkezî Türkiye Koleji Müdürü'nün evinin bir köşesinde kurulan matbaada ilk basılan kitaplar İngilizce-Ermenice Okuma Kitabı (1.200 adet), İngilizce Gramer (3.000 adet), Kürtçe İlahi Kitabı (660 adet), Ermenice Okuma Kitabı (5.000 adet) ve Ermenice Aritmetik Kitabı (3.000 adet) oldu³⁹. Matbaada ilk yıl toplam 557.780 sayfa baskı işi yapılmışken, bir yıl sonra, 1881'de bu sayı 1.008.800 sayfaya ulaşmıştır⁴⁰.

Antep'te yayınlanan ilk gazete de yine bu matbaada basılmıştır. Şehirde yayınlanan ilk gazete "AYINTAB" isimli İngilizce gazetedir. Misyonerler ve onların desteğiyle Ermeniler şehirde ilerleyen yıllarda "Avedaper*", "Kolej" ve "Rehnüma*" gibi isimlerle daha birçok gazete yayınlamışlardır⁴¹. Şehirde Ermeni ve misyonerlere ait matbaa sayısı yıllar geçtikçe artmaya devam edecektir. Birçoğu yasal şekilde izin ve ruhsat alarak çalışan bu matbaalar içinde izinsiz ve ruhsatsız olarak açılmış olanlar da vardı ve komiteci Ermeniler

³⁹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 115. Antep'te ilk matbaa misyonerler tarafından faaliyete geçirildiği sırada Halep'te 1830'da kurulan 'Maruni Matbaası' ve 1867'de kurulan devletin resmî matbaası konumundaki 'Vilayet Matbaası' çalışmaktadır. 1893'te de 'Davudiye' Matbaası faaliyete geçecektir. Aynı tarihlerde yine Halep'te yayınlanmakta olan tek gazete de Türkçe ve Arapça olarak basılan 'Fırat' gazetesidir. Ali Birinci - Uygur Kocabaşoğlu, "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", **Kebikeç - İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Ankara 1995, s. 110-111.

⁴⁰ Uygur Kocabaşoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı", **Murat Sarıca Armağanı**, İstanbul 1988, s. 280.

* Ermenice Avedaper kelimesi "Hayırlı haber getiren" anlamına gelmektedir. Kantarcı, a.g.e., s. 75.

* Farsça "rah (yol)" ve "nümâ (gösteren, gözüken)" köklerinden türeyen "Rehnüma" kelimesi de "yol gösteren, kılavuz" anlamındadır.

⁴¹ Barlas, a.g.e., s. 21-23. Antep'te Türkler tarafından ilk gazete 1903 yılından sonra çıkarılmıştır. Şehirde ilk Türkçe gazeteleri çıkaranlar Hüseyin Cemil (Göğüş) ve Celal Kadri (Barlas)'tır. Barlas, a.g.e., s. 11.

tarafından propaganda maksatlı dağıtılan kimi yayınlar buralarda basılarak dağıtılıyordu⁴².

Antep'te Türkler'e ait ilk matbaa 1908 yılında Rüştü Atalar tarafından açılmıştır. Bundan önce kendisine ait bir şapiloğrafla bir takım baskı işleri yapmaya başlamış olan Rüştü Atalar, şehirdeki Ermenilere ait olan matbaanın birini iki altın karşılığı satın almış, bu matbaada basılan ve yine Givili isimli bir Ermeni tarafından satılan 'Osmanlı Ajansı' adında bir risale çıkarmaya başlamıştır⁴³.

Amerikalılar şehre gelir gelmez kurmaya başladıkları okulları yıllar içinde çoğaltarak, Amerikan Koleji ve Hastanesi yanında Amerikan Kız Koleji, Amerikan İlkokulu, Amerikan Ortaokulu, çeşitli öksüz ve yetim yurtları gibi birçok eğitim kurumu açarak dört koldan faaliyete devam ettiler⁴⁴. Misyonerler yalnızca okul açmakla da kalmıyorlar, okulların yanı sıra yetimhaneler de kurup yönetiyorlardı. Ayrıca, ihtiyaç içinde olanlar, kendilerine yardım ilkesine göre çalışan atölyeler de açıyorlardı. 1900 yılında, Amerikan Board Misyonerlerine bağlı Merkezî Türkiye Misyonu'nun Antep ve Maraş'ta bulunan yetimhanelerinden Antep'tekinde 132, Maraş'takinde 420 çocuk barınıyordu. Antep'te bulunan yetimhanenin kendine yardım atölyesinde yerel tığ ve iğne işleri yapılıp satılıyor ve gelir sağlanıyordu. Aynı tarihte bir Amerikalı bir de yerli çalışanın gözetiminde sürdürülen bu faaliyette çoğu yetim 250 kişi çalışıyordu⁴⁵.

⁴² 1887 yılında Antep'in önde gelen Ermeni ailelerinden Kürkçüyanlardan Vahan Kürkçüyan tarafından "Türkçe ve Ermenice sarfıyâtı hâvi olmak üzere" bir matbaa açmak üzere izin talebinde bulunulmuştu. Matbaanın açılmasında bir mahzur olup olmadığına dâir Dâhiliye Nezâreti'nden Halep Vilayeti'ne 12 Teşrîn-i Sâni 1303 (24.11.1887) tarihli tezkire. **BOA. Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.)** nr. 1467/49. Ermeni komitelerinin faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları dönemlerde ruhsatsız matbaalar da arttı. Bunlardan biri olan Sultan Hamamı civarındaki "Der Manasyan Matbaası" komitelerin yayınlarının basıldığı yerlerden biriydi. Matbuat-ı Dâhiliye Müdüründen Dâhiliye Nezâreti'ne 13 Haziran 1322 (26 Haziran 1906) tarihli tezkire. **BOA. DH.MKT.** nr. 1096/75

⁴³ Mahmut Oğuz Göğüş, "Rüştü Hoca ve Gaziantep'te İlk Matbaa", **Gaziantep'i Tanıtıyoruz**, Sayı:4, Gaziantep, Ağustos 1962, s. 24; Hasan Remzi Çiftçi - Şakir Sabri Yener, **Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları**, Gaziantep 1971, s. 40-41.

⁴⁴ Uğuroğ Barlas, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Karabük 1971, s. 45-51.

⁴⁵ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 117.

Antep'te yine Amerikalı misyonerler tarafından geliştirilen ve Amerikan Hastanesi Başhekimisi Dr. Shepard'ın karısı Fanny Shepard tarafından organize edilen başka bir iş kolu da; kadınlar tarafından işlenip yurt dışına satılan eliş ve dantel türü işlemlerdi. Amerikan Hastanesindeki kadın hastalara ve Ermeni kadınlara işlettirilen ve "Hastane İşi", "Antep İşi" ya da "Ermeni Beyaz İşi" gibi adlar verilen bu ürünler Amerikalılar vasıtasıyla Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelere ihraç ediliyordu⁴⁶.

Antep'te bulunan Amerikalıların sayıları hakkında kesin bilgiler bulunmamakla birlikte 1873 yılında, şehirdeki yabancı misyonun haberleşmede çektiği güçlüğü önlemek için PTT'de yabancı dil memurluklarının ihdas edilmesi, bu sayının hayli fazla olduğunu göstermektedir⁴⁷. Halep Salnamelerinden ulaşılabilen bilgilere göre, şehirdeki Amerikalı sayısı yıllara göre şöyledir:

<u>Yıl</u>	<u>Sayı</u>
1868	30
1872	34
1883-1884	152
1886-1887	1402
1892-1893	3772
1904	979
1908	1974

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla 1914'de şehirdeki Amerikalı sayısı 276'ya düşmüş. Savaş sırasında bu sayı 30'a kadar inmiş, 1920-1921 yıllarında ise şehirde ancak 5-6 Amerikalı kalmıştır⁴⁸.

⁴⁶ Antep Ermenilerinden Kevork Avedis Sarafian eserinde, tüm bu işlemlerin tamamen Ermeni sanatları olduğunu iddia ediyor. Sarafian, *a.g.e.*, s. 121-122; Hâlbuki bu işlemler arasında Ermenilerin kendi işlemleri ve Amerikalılardan öğrendikleri bazı ürünler olmakla beraber özellikle "Antep İşi" olarak bilinen dantel türü çok daha uzun yıllar öncesinden beri Türkler tarafından yapılan el işlemlerindedir. Bu konuda bkz. Nevzat Tazebay, "Antep İşinin Mahiyeti", *Başpınar – Gaziantep Halkevi Dergisi*, Cilt: V, Yıl: 10, Sayı: 101-102, Eylül-Ekim 1948, s. 1-6; Ermeni kadınların el işlemleriyle ilgili ayrıntılı bir çalışma yapan Alice Odian Kasparian da sadece Antep'te değil neredeyse Anadolu'nun tamamındaki el işlemlerinin aslen Ermenilere ait sanatlardan olduğunu iddia ediyor. Alice Odian Kasparian, *Armenian Needlelace and Embroidery: A Preservation of Some of History's Oldest and Finest Needlework*, Virginia 1983, Epm Pubns Inc.

⁴⁷ Barlas, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁸ Barlas, *a.g.e.*, s. 13-14.

1907 yılına ait kayıtlara göre Antep'te Amerikan misyonerlerine ait müesseseler şunlardır:

- 1- Antep Amerikan Koleji (Merkezî Türkiye Koleji)
- 2- Amerikan Kız Okulu
- 3- Protestan cemaatine mahsus üç adet ilkokul
- 4- Antep Amerikan Hastanesi
- 5- Mardintepe'de bulunan yetimhane⁴⁹

1914 yılında da aynı müesseseler faaliyete devam etmektedir. Bu yıla ait kayıtlarda bu müesseseler şu şekilde sıralanmıştır:

- 1- Erkek öğrencilere mahsus, hem geceli hem de gündüzlü öğrenci kabul eden ve rüşdî (ortaokul) ve idadî (lise) olmak üzere iki kısımdan oluşan Antep Amerikan Koleji,
- 2- Kız öğrencilere mahsus, hem geceli hem gündüzlü öğrenci kabul eden, rüşdî (ortaokul) seviyesinde olan Amerikan Kız Okulu,
- 3- Amerikan Hastanesi ve misyonerlerin ikametine mahsus çeşitli mahaller,
- 4- Mardintepe'de bulunan yetimhane,
- 5- Protestan cemaatine mahsus ibtidai kilise mektebi (ilkokul) ve bunun haricinde iki ibtidai mektep (ilkokul) olmak üzere üç ilkokul⁵⁰.

1919 yılına gelindiğinde ise kolej ve hastane dışında Antep'te Amerikalılara ait başlıca eserler şunlardır:

- 1- Miss Harris tarafından kurulan 400 mevcutlu erkek çocuk yetimhanesi
- 2- Miss Forman tarafından kurulan 350 yataklı kız yetimhanesi
- 3- Mr. Travers tarafından kurulan ve şehir dâhilinde bulunan, 400 mevcutlu erkek çocuk için öksüz yurdu
- 4- Miss Bigili tarafından tesis edilen çocuk yuvası
- 5- Miss Kelley'in şefkat yuvası
- 6- Genç Hristiyanlar Cemiyeti⁵¹

⁴⁹ Amerika Sefareti'nin Sadaret'e 17 Mayıs 1907 tarihli takrirı. **BOA. Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye Kalemi (DH.MUİ.)** nr. 26-3/17 lef 19.

⁵⁰ 28 Ocak 1914 (15 Kânûn-ı Sâni 1329 - 1 Rebî-ül-evvel 1332) tarihli Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ irâdesi. **BOA. Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ İrâdesi (İ.MMS.)** nr. 177/1332.Ra/05 lef 4; 31 Ocak 1914 (18 Kânûn-ı Sâni 1329 - 4 Rebî-ül-evvel 1332) tarihli irâde-i seniyye sureti. **BOA. Şûra-yı Devlet Evrakı Hülâsa Kayıt Defterleri (ŞD.MLK.MRF.)** nr. 231/1 lef 8.

3. ANTEP AMERİKAN KOLEJİ (MERKEZİ TÜRKİYE KOLEJİ-CENTRAL TURKEY COLLEGE)

3.1. Kolejin Kuruluşu

Antep'teki Amerikan-Protestan kurumlarından en önemlisi Antep Amerikan Koleji idi. Antep ve çevresindeki misyoner okullarının sayısının, dolayısıyla da mezun öğrenci sayısının zamanla artması ve Protestan cemaatinin büyümesi üzerine Hristiyan cemaati artık burada da bir yüksek okul açılmasını talep etmeye başladı. Kilikya Ermeni Protestan Birliği'nin 1870 yılında Urfa'da yapılan yıllık toplantısında Antep'te bir yüksek okul açılması yolunda ABCFM'e resmen başvurulmak üzere ilk kez harekete geçildi. BOARD'ın deneyimli misyonerlerinden Tillman C. Trowbridge*, 1871 yılında Türkiye'yi

⁵¹ Abadi, **Türk Verdün'ü Gaziantep, Antep'in Dört Muhassarası**, (Günümüz Türkçesine Aktaran: Şakir Sabri Yener), Gaziantep 1999, s. 24-25.

* Dr. Trowbridge'in (1831-1888) mezarı, Gaziantep Amerikan Hastanesi ve Koleji'nin kurucularından ve ünlü hekimlerinden bazılarının mezarları gibi, Gaziantep Amerikan Hastanesi'nin arkasındaki bahçede bulunmaktadır. Mezar taşının üzerinde "20 Temmuz 1888 tarihinde ve 57 yaşında Maraş'ta ölmüştür" kaydı vardır.

Tillman C. Trowbridge, Michigan'da bir çiftçi ailesinin oğlu olarak doğmuştur. 1852'de Michigan Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, 1856 yılında Amerikan BOARD misyoneri olarak İstanbul'a gelmiş, 1861'e kadar Doğu Anadolu'da görev yapmıştır. 1861'de İstanbul'a dönerek Dr. Elias Riggs'in kızı Margaret ile evlenmiş, altı ay boyunca İstanbul'da misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. 1868'de Maraş'a giderek, orada bir İlahiyat okulunda ders vermiş, daha sonra Antep'te kurulacak kolej için para temin etmek amacıyla, 1872'de İngiltere ve Amerika'ya gitmiş, 1876'da Antep'e dönmüş ve kolejin yöneticiliğine getirilmiştir. Bu tarihten sonra, maddî destek bulmak için İngiltere'ye yaptığı kısa süreli seyahatler dışında Antep'te yaşamış, zamanını ve enerjisini kolejin gelişmesi için sarf etmiştir. Yetki sahibi, zengin ve hayırsever kişileri tanımasının ötesinde; kişiliği, yazıları ve ikna kabiliyeti sayesinde çalışmalarında başarılı olmuştur. Maraş'ta vefat etmiş, Antep'teki cenaze merasimine her sınıf ve dini temsil eden 1600 kişi katılmıştır. (Baytop, **a.g.e.**, s. 14)

Trowbridge'in kayınpederi olan Dr. Riggs de ünlü bir misyoner olup, ilk defa İncil'i modern Ermenice'ye çeviren şahıstır. (Stone, **a.g.m.**, s. 8; Tozlu, **a.g.e.**, s. 111)

Trowbridge, 1858 yılında kaleme aldığı, "Ermenistan'da Bir Turdan Notlar (Notes of A Tour Armenia)" isimli eserinde, Türkler hakkındaki görüşlerini ve buradaki amaçlarını şöyle açıklıyordu: "Türkler'in gerek insan olarak kendileri, gerekse tüm toplumsal kurumları ilkindir. Bunun bir nedeni ırksal ise, bir nedeni de dinseldir (İslam). Türkler Hristiyanlaştırılmadıkça ve tüm kurumları Batılılaştırılmadıkça kurtuluş yoktur." (Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 53)

Tamamen Amerikan çıkarlarına hizmet için kurulan ve işgaller döneminde de Fransız karargâhı olarak kullanılan Amerikan Koleji'nin kurucusu ve bânisi Trowbridge'in adı, bugün Amerika'nın Boston (Cambridge) kentinde bir caddenin adı olarak da varlığını sürdürmektedir!!! (Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 149)

ziyaret eden ABCFM'in dış ilişkiler sekreteri N. G. Clark'ı böyle bir okulun açılması konusunda ikna etmeyi başardı. Hemen ardından da İngiltere ve ABD'de bağış toplama turlarına başladı. Yalnızca İngiltere'de 15.000 dolar toplamayı başaran Trowbridge'e yöre halkı da 5.000 dolar kadar bir katkıda bulundu. ABD'nin Boston kentinde, Amerikalı mütevelliler 1874 yılının Martında Massachusetts Eyaletinden okulun kuruluş beratını (charter) aldılar. Okulun yönetim kurulu ise dördü misyonerlerden, dördü yerli Hristiyanlardan olmak üzere Kilikya Ermeni Protestan Birliği'nce belirlenecekti. İleriki yıllarda (okulun bütçesine yapacakları katkı oranında) yerli halkın yönetimdeki ağırlığı artacak ve ilk 50 yılın sonunda okulun tüm sorumluluğu Türkiye'deki yönetim kuruluna devredilecekti⁵².

Kolejin yönetimiyle ilgili olarak, Amerikan Board Misyonerleri ve yerli azınlıkların yaptıkları anlaşma aynen şöyledir:

- 1- Kolej ve yüksek okul yönetim kurulu 8 kişi olacak ve bunlardan 4 tanesi yerli Protestan Ermeniler arasından seçilecektir.
- 2- Yüksek okul hakkındaki rapor ve dilekçelerin birer örneği Boston Misyon Merkezi'ne gönderilecektir.
- 3- Eksiklikler Kilikya İttihadı tarafından tamamlanacaktır.
- 4- Yıllık safi gelir, öğretim üyeleri arasında pay edilecek, zarar ziyan Amerika Birleşik Devletleri tarafından karşılanacaktır.
- 5- Yirmi beş yıllık geçiş devresinden sonra 'YALE ÜNİVERSİTESİ' ile profesör mübadelesi yapılacaktır⁵³.

Bu anlaşma; Amerikan Misyonerleri ile Ermeni azınlık arasındaki ilişkiyi net olarak göstermektedir. Daha da önemlisi, sadece Boston Misyoner Teşkilatı'nın değil, doğrudan doğruya Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'deki Ermeni örgütlenmesinin içinde olduğunu göstermektedir⁵⁴.

⁵² Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 143-144.

⁵³ Barlas, a.g.e., s. 21.

⁵⁴ Sevinç, a.g.e., s. 115. Amerika Birleşik Devletleri'nin uyguladığı Ermeni politikasıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2005, s. 100-105.

Kolejin kurulduğu arazi Antepli Türklerden Kethüda zade Hacı Taha Efendi (Göğüş) tarafından bağışlanmıştı⁵⁵. Antep Amerikan Koleji (ya da Merkezî Türkiye Koleji – Central Turkey College) 11 Ekim 1876 günü yapılan bir tören ile küçük bir binada öğretime başladı. Kolejin ilk müdürü, aynı zamanda kurucusu olan Dr. Tillman C. Trowbridge idi. Okulun yeni binasının temeli 1877’de atıldı ve okul 1878’de bu yeni binaya taşındı⁵⁶. Kolej, geniş bir alana yayılmış gösterişli binası, başkanın ve hocaların evleri, tenis kortu ve oyun alanları ile oldukça gösterişli bir binaydı. Aynı zamanda bu gösterişli yapı tamamen Hristiyan kültürünü yansıtıyordu⁵⁷.

Kolejin yeni binasının temeli atıldıktan sonra kolej yetkilileri inşasına Osmanlı idaresince de izin verilen koleje gerekli bir takım kitap ve risalenin gönderilmesi için Maarif Nezareti’ne başvuru yaptılar. Ancak Maarif Nizamnamesi’ne göre henüz ruhsat verilmemiş olan kolejin bu isteklerinin yerine getirilebilmesi için; önce Maarif Nezareti tarafından koleje ruhsat verilmesi ardından da kolej yetkilileri tarafından okutulacak derslerin cetvelleri ve kitapların ve öğretmenlerin isimleriyle şahadetnamelerinin nezarete bildirilmesi gerekiyordu⁵⁸. 1877 yılı sonlarında Maarif Nezareti tarafından kolejin resmî ruhsatı da verildi⁵⁹. Kolej, Osmanlı Devleti’nin 15 Ocak 1878 tarihli kararı ile “idadi (lise)” olarak kabul edildi⁶⁰. Kolejin görünürde eğitim dili Türkçeydi. Ancak özellikle Fen Bilimi kitaplarının dili İngilizce olduğu gerekçesiyle eğitim ‘iki dilli (bilingual)’ veriliyordu⁶¹.

Bir süre sonra kolejin yeni binası da zamanla artan öğrenci sayısına kâfi gelmeyince, kolej arsasına yeni bir bina inşası için talepte bulunuldu ve kolejin

⁵⁵ Barlas, a.g.e., s. 23. Hacı Taha Efendi, 1880-1881 yıllarında vefat etmiştir. Antepli meşhur “Göğüş” ailesinin atasıdır. Cemil Cahit Güzelbey, **Gaziantep Büyükleri ve Gaziantep Meşahirine Ek**, Ankara 1998, s. 28.

⁵⁶ Baytop, a.g.e., s. 14; Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 144.

⁵⁷ Rendel J. Harris and Helen B. Harris, **Letters from the Scenes of the Recent Massacres in Armenia**, London 1897, s. 30.

⁵⁸ Maarif Nezâreti’nden Halep Vilayeti’ne 25 Nisan 1293 (07.05.1877) tarihli telgraf. **BOA. Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF.MKT.)** nr. 48/68.

⁵⁹ Maarif Nezâreti’nden Halep Vilayeti’ne 19 Kânûn-ı Evvel 1293 (31.12.1877) tarihli telgraf. **BOA. MF.MKT.** nr. 52/111.

⁶⁰ Baytop, a.g.e., s. 15; Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 144; Stone, a.g.e., s. 143; Stone, a.g.m., s. 12.

⁶¹ Baytop, a.g.e., s. 15.

yapısı biraz daha genişletildi⁶². 1914 yılında, ders programına madencilik, hukuk, mühendislik, muallimlik, ticaret ve ziraat gibi yüksek kısım derslerinin ilave edilmesi ve önceleri derslik olarak kullanılacak, daha sonra da kütüphane ve müzeye çevrilecek iki binaya daha ruhsat verilmesi ile de Osmanlı Devleti tarafından “Yüksek Okul” olarak kabul edildi⁶³. Kolejden mezun olacakların alacakları şahâdetnâmeler (diplomalar) de, talebeler kolejin hangi şubesinden (idâdî, rüşdî veya âlî) mezun olacaklarsa, hükümetin o şube hakkında uyguladığı usule uygun olarak sınava tâbi tutulmaları ve sınavda başarılı olmaları koşuluyla hükümetçe tasdik edilecekti⁶⁴.

Osmanlı Devleti önceleri, Antep Amerikan Koleji'nden mezun ve çoğunluğu Ermeni olan öğrencilerin kendi okullarında öğretmenlik yapmak taleplerini kabul etmemişti. Halep Amerikan Konsolosu 1904 yılında, kolejden mezun olacak öğrencilerin şahadetnamelerinin Maarif Komisyonu'nun resmi mührüyle tasdik edilerek öğretmenlik yapabilmeleri konusunda bir iltimas talebinde bulunmuş ve durumun Amerikan Sefareti'ne de aktarıldığını bildirmişti. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamit, bu kolejden mezun ve çoğunluğu Ermeni olan öğrencilerin Osmanlı ülkesinde serbestçe yapacakları eğitim faaliyetleri ile “bir takım telkinât-ı muzırrada bulunacakları derkar bulunmuş olduğundan Amerika sefaretinden bu yolda bir iltimas zuhur edecek olursa tervec edilmeyip (itibar gösterilmeyip) suret-i münasibede geçiştirilmesi”ni istemişti⁶⁵. Ancak bir süre sonra Amerikalı misyonerlerin idaresindeki diğer okullardan mezun olan öğrenciler de bu konuda talepte bulunmaya başlayınca; her sene bu okullardan mezun olacak öğrencilerin tümünün taleplerinin kabul edilmesi mümkün olmadığı için, diğer gayr-ı

⁶² İnşasına ruhsat istenen yeni binanın yapımı hakkındaki yazışmalar için bkz. **BOA. Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES.)** nr. 134/95; **BOA. Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD.)** nr. 2241/20.

⁶³ 28 Ocak 1914 (15 Kânûn-ı Sâni 1329 – 1 Rebî-ül-evvel 1332) tarihli Meclis-i Mahsus-u Vükelâ irâdesi. **BOA. İ.MMS.** nr. 177/1332.Ra/05 lef 4; 31 Ocak 1914 (18 Kânûn-ı Sâni 1329 – 4 Rebî-ül-evvel 1332) tarihli irâde-i seniyye sureti. **BOA. ŞD.MLK.MRF.** nr. 231/1 lef 8. Amerikalıların, önce derslik sonra da kütüphane ve müze olarak kullanılacak binalara ruhsat talepleri ve konuyla ilgili çeşitli yazışmalar için bkz. **BOA. ŞD.MLK.MRF.** nr. 2248/1; **BOA. DH.İD.** nr. 123/14.

⁶⁴ 28 Ocak 1914 (15 Kânûn-ı Sâni 1329 – 1 Rebî-ül-evvel 1332) tarihli Meclis-i Mahsus-u Vükelâ irâdesi. **BOA. İ.MMS.** nr. 177/1332.Ra/05 lef 4; 31 Ocak 1914 (18 Kânûn-ı Sâni 1329 – 4 Rebî-ül-evvel 1332) tarihli irâde-i seniyye sureti. **BOA. ŞD.MLK.MRF.** nr. 231/1 lef 8.

⁶⁵ Sultan II. Abdülhamit'in 10 Temmuz 1320 (9.Ca.1322 - 23.07.1904) tarihli hususî irâdesi. **BOA. İrâde-Hususî (İ.HUS.)** nr. 119/1322.Ca/27.

Müslim ve yabancı okullar öğretmenlerinde olduğu gibi bu okullardan da mezun olduktan sonra öğretmenlik yapmak isteyenlerin, hal ve hareketleriyle ilgili yapılacak tahkikattan sonra şahadetnameleri tasdik edilerek öğretmenlik yapmalarına onay verilmesi kararlaştırılmıştı⁶⁶.

Kolej ilk zamanlar ABCFM'nin bütçesinden önemli kaynaklar elde ediyordu ve maddi olarak güçlü bir durumdaydı⁶⁷. Buna rağmen mektebin malî durumu 1880'li yılların ortasından itibaren bozulmaya, öğrenci sayısı da düşmeye başladı. Dr. Trowbridge'in 1887'de Antep'ten yazdığı rapora göre; iş hayatındaki durgunluk yüzünden birçok aile, kendilerine yardımcı olmaları için çocuklarını okuldan almıştı. Dr. F. D. Shepard ve eşi F. Shepard, hastane ve tıp bölümüne maddi destek sağlamak için daha zengin ve kalabalık bir şehir olan Halep'e gidip hasta tedavi etmişler ve topladıkları parayı Antep'e getirmişlerdi. Antep halkı da 1887 yılının Ocak ayında yine hastaneye (800 USD) maddî yardımda bulunmuştu⁶⁸.

Antepli Türkler, henüz gerçek niyeti ortaya çıkmayan bu kurumların şehirdeki eğitime sağladığı katkıyı düşünerek koleje çeşitli yardımlar yapmışlardı. Müslüman halk ilk zamanlar koleje pek rağbet etmese de özellikle aydın ve varlıklı Müslümanlar da koleji desteklemişlerdi. Kolejde 22 Aralık 1890 tarihinde büyük bir yangın çıkmış ve binaların % 70 kadarı yanmıştı. Halktan toplanan 900 altın lira sarf edilerek binalarda onarım yapıldı. Bu para Antepli Türkler ve azınlıklarca bağışlanmıştı. Ayrıca bu masraf içinde, eğitimin geliştirilmesi için, 1885 yılında yine Antepli Türklerin verdikleri 389 altın lira da onarım için kullanılmıştı.

Bağışlanan bu 389 altın liranın;

235 altın lirası Hasan Efendi zâde Ömer Efendi tarafından,

20 altın lirası Hacı Hüseyin zâde Mehmet Efendi tarafından,

47 altın lirası Hacı Abdurrahman Efendi tarafından,

16 altın lirası İzrap zâde Mahmut Efendi tarafından verilmişti.

⁶⁶ 4 Muharrem 1325 (17 Şubat 1907) tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası. **BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)** nr. 115/4.

⁶⁷ Kocabaşoğlu, **a.g.e.**, s. 147.

⁶⁸ Baytop, **a.g.e.**, s. 22; Stone, **a.g.e.**, s. 148; Stone, **a.g.m.**, s. 17.

Diğer 71 altın lira da toplanan ufak bağışlardan sağlanmıştı⁶⁹.

Kolejin kuruluşu sırasında da benzer şekilde koleje destek olan Müslüman halk, daha sonraki yıllarda da çeşitli defalar, kolejin ihtiyacı oranında bazı maddî desteklerde bulunmaya devam edecektir⁷⁰. 1878 yılında bazı Gregoryen Ermenilerin "Mektepte kadavra üzerinde eğitim yapılıyor" şeklindeki ihbarı üzerine, Tıp Bölümünün kısa bir süre öğretime kapatılması üzerine de Antep halkı Antepli Maarif Nazırı Münif Paşa'ya (1830-1910) başvurarak Tıp Bölümünün tekrar öğretime başlamasını sağlamıştı⁷¹.

3.2. Kolejin Ermeni Olaylarıyla İlişkisi

Özellikle şehrin aydın ve varlıklı Müslümanlarının bu şekilde destek olduğu kolej; bir yandan malî zorluklarla uğraşırken diğer yandan da şehirdeki Ermeni hareketlerini desteklemekteydi. Amerikan misyonerlerinin şehre gelişlerinden itibaren Ermenilerle olan ilişkileri ve Ermeniler üzerinden ulaşmak istedikleri hedefler daha önce görülmüştü. Zaten kolejin kuruluş amaçlarından biri de; "*kendi anayurtlarını terk etmeyecek düzeyde bilgi ve beceri ile donatılmış genç kuşaklar yetiştirmektir.*"⁷² Bu 'bilgi ve becerilerden' kastedilenin ne olduğu da kısa zamanda ortaya çıktı. Osmanlı idaresinin yaptığı çalışmalarda, özellikle Merzifon ve Antep'teki Amerikan kolejlerinde, "*en zeki Ermeni gençleri celb olunarak fikirleri makasid-i fesâdiyye için tehyi'e edilmekte olduğu* (Ermeni gençlerinin fesad hareketleri için hazırlanmakta, yetiştirilmekte oldukları)" tespit edilmişti⁷³. Kolejde anlatılan derslerden verilen ödevlere kadar her konuda öğrencileri etnik milliyetçiliğe yöneltmek hedefleniyor ve Ermeni gençlerine 'Büyük Ermenistan İdeali' adı altında Ermeni milliyetçiliği aşılanıyordu. Kolejin kütüphanesinde ülkedeki tüm Amerikan okullarında olduğu gibi Osmanlı Devleti ve İslam aleyhtarı birçok kitap bulunuyordu. Okutulan kitaplarda da eski Ermenistan Tarihi ve eski

⁶⁹ Barlas, a.g.e., s. 28-29.

⁷⁰ Uğuroğlu Barlas, "Merkezî Türkiye Kolejleri Gelişim Tarihçesi", **Gaziantep Kültür-Aylık Fikir ve Bilgi Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı: 2, Gaziantep, Kasım 1970, s. 10.

⁷¹ Barlas, a.g.e., s. 24-25; Stone, a.g.e., s. 148; Stone, a.g.m., s. 16.

⁷² Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 148.

⁷³ BOA. İ.HUS. 7/1310.C/26 (16 Kânûn-ı Evvel 1308 – 28 Aralık 1892); Sadaret'ten Maarif Nezâreti'ne 17 Kânûn-ı Evvel 1308 (29 Aralık 1892) tarihli tezkire. BOA. Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Odası (A.MKT.MHM.) nr. 749/5 lef 6.

Ermenistan Haritası adıyla harita vs. yayınlar bulunuyordu⁷⁴. 1913-1914 eğitim yılında Antep Amerikan Koleji son sınıf öğrencilerine hazırlatılan tezlerden ilginç olan bazı tez başlıkları şunlardır: “Ermeni Irkının Psikolojisi”, “Ermenilerin Entelektüel Gelişim Tarihinde Felsefenin Yeri”, “Ermeni Müzik ve İlahisi”, “Urfa’nın Dinî Tarihi”, “Urfa Ermenilerinin Lehçe ve Adetleri”, “Türkiye’de Hapishaneler”, “Türklerde Sosyal Yaşam”, “Karl Marks ve Öğretisi”⁷⁵. Ayrıca Merzifon ve Antep Amerikan kolejlerinde hocalık yapan birçok kişinin Ermeni olayları içinde bizzat yer aldıkları ve birçok olayın destekçileri hatta yönlendiricileri oldukları; Ermeniler tarafından kurulan çeşitli komite ve derneklerin de kurucuları oldukları ve hatta bu komite ve derneklerden bazılarının başkanlıklarını yaptıkları da bilinmekteydi⁷⁶.

Tillman C. Trowbridge’in ölümünden sonra kolejin müdürlüğüne Dr. Americu Fuller geldi⁷⁷. 1895 yılında yaşanan Ermeni isyanları öncesinde, kolejin müdürü Dr. Americu Fuller tarafından Maraş’taki İngiliz ve Amerikalı misyonerlere gönderilen bir sandıkta, barut ve benzeri birçok patlayıcı madde ele geçirilmiş ancak Maraş’taki İngiliz ve Amerika Konsolosluklarının baskısıyla ne Fuller ne de Maraş’taki misyonerler hakkında gerekli cezâî işlemler uygulanamamıştı⁷⁸. Ayrıca Antep’teki 1895 isyanının ardından yapılan incelemelerde, yine Amerikan Koleji Müdürü Mr. Fuller ve Amerikan Hastanesi’nin meşhur Başhekimi Dr. Shepard’ın gerek isyan öncesinde gerekse de isyan sırasında hem kendilerinin hem de kolej ve hastanede görevli memurlarının, isyancı Ermenilere verdikleri desteği ve isyan için yaptıkları tahrik ve teşvikleri kanıtlayan birçok belge ele geçirilmişti⁷⁹.

⁷⁴ Dâhiliye Nezâreti’nden Halep Vilayeti’ne 27 Ağustos 1304 (8 Eylül 1888) tarihli tezkire. **BOA. DH.MKT.** nr. 1540/31.

⁷⁵ **Central Turkey College The Year Before The War**, College Press, Aintab 1914, (Amerikan Bord Kütüphanesi), s. 19.

⁷⁶ Ankara Valisi Abidin Paşa’dan Mâbeyn Baş Kitâbet’e 9 Kânûn-ı Sâni 1308 (21 Ocak 1893) tarihli şifre. **BOA. Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.DH.)** nr. 5/83 lef 26.

⁷⁷ Barlas, **a.g.e.**, s. 27.

⁷⁸ Dâhiliye Nezâreti’nden Sadaret’e 19 Kânûn-ı Sâni 1310 (31 Ocak 1895) tarihli tezkire. **BOA. DH.MKT.** nr. 323/17.

⁷⁹ BOA. HR.SYS. nr. 2889/65’den naklen, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1896-1919)**, Cilt: II, Ankara 2007, s. 20-21; Sadaret’ten Hariciye Nezâreti’ne 23 Kânûn-ı Sâni 1311 (4 Şubat 1896) tarihli tezkire. **BOA. A.MKT.MHM.** nr. 649/14; Sadaret’ten Hariciye Nezâreti’ne 24 Kânûn-ı Sâni 1311 (5 Şubat 1896) tarihli tezkire. **BOA. HR.SYS.** nr. 2791/35.

Marksist ve tanrıtanımaz bir örgüt olan Hınçak komitesi, misyonerlik vazifeleri gereği her biri birer Protestan din adamı hüviyetinde olan Amerikan Koleji hocaları arasında yoğun bir teşkilat oluşturamamıştı. Fakat bu durumun Osmanlı Devleti ve Müslümanlara karşı iki grubun işbirliği yapmaları açısından bir sıkıntı oluşturduğu söylenemez. Komite, öğrencilerinin de tamamının Ermenilerden olduğu kolejden birçok faaliyetine destek almayı sürdürmüştür⁸⁰. Sadece Hınçak komitesi değil Taşnak komitesi de kolejden büyük destek görüyordu. Kolej öğrencilerinin büyük çoğunluğu Antep Taşnak teşkilatının ateşli üyeleriydiler⁸¹. Bölgede karışıklıkların ve isyanların yoğunlaşmaya başladığı bu dönemlerde kolej öğrencileri arasından da zaman zaman çeşitli olaylar vesilesiyle tahkikata tâbi tutulanlar olmuştu⁸².

Kolejin kimi hocaları ve onların yakınları da Antep'teki Ermeni olaylarının baş aktörleriydiler. Antep Amerikan Koleji hocalarından Prof. Lazarus Diraduryan Hınçak teşkilatının elemanıydı. Prof. Sarkis Levonyan Hınçak komitesinin doğrudan üyesi değilse de komitenin birçok faaliyetine destek veriyordu. Fakat Prof. Sarkis Levonyan'ın karısı aynı teşkilatın etkin ve aktif bir üyesiydi⁸³. Antep Amerikan Koleji'nin matematik hocalarından olan Prof. Sarkis Levonyan 1851 yılında Antep'te doğmuştu.⁸⁴ 'Sarkis Hoca' olarak da bilinen Sarkis Levonyan kolejin en ünlü ve en yetenekli hocalarından biri olmakla beraber şehirdeki Ermeniler ve kolejle alakalı hemen hemen her olayda karşımıza çıkan, oldukça aktif bir kişidir⁸⁵. Osmanlı Devleti, sürekli yurt dışında ve içinde dolaşan ve Ermeni komitecileriyle ilişkisi bilinen Prof. Levonyan'ın faaliyetlerini elden geldiğince takip etmeye çalışmış ama maalesef

⁸⁰ Stone, *a.g.e.*, s. 150; Stone, *a.g.m.*, s. 18.

⁸¹ Sarafian, *a.g.e.*, s. 137; Stone, *a.g.m.*, s. 23; Stone, *a.g.e.*, s. 154; Tozlu, *a.g.e.*, s. 110.

⁸² Örneğin Antep Koleji'nde "ikmal-i tahsil etmek üzere" buraya gelen Gürünlü Haygazon isimli öğrencide ele geçirilen evraklara dayanarak Haygazon tutuklanıp memleketine iade edilmiş ancak bir süre sonra, Sivas'taki Amerikan misyonerlerinin de ısrarıyla, bu evraklarda kendisinin herhangi bir mesuliyetinin olmadığı(!) sonucuna varılarak, tekrar Antep'e gelmesine izin verilmişti. Haygazon Antep'ten 1894 Aralık ayı içinde uzaklaştırılmıştı. 1895 Temmuzunda tekrar buraya dönmesine izin verildi. Sivas Valisi'nin Sadaret'e 8 Temmuz 1311 (20 Temmuz 1895) tarihli tahrirati. **BOA. DH.MKT.** nr. 417/68.

⁸³ Stone, *a.g.e.*, s. 149-150; Stone, *a.g.m.*, s. 18; Sarafian, *a.g.e.*, s. 135.

⁸⁴ Sarafian, *a.g.e.*, s. 74.

⁸⁵ Stina Katchadourian, *Efronia, An Armenian Love Story*, Princeton 2001, s. 27.

engelleymemiştir⁸⁶. Levonyan ailesi Antep'in en aktif ve meşhur Ermeni ailelerindedir. Ailenin bir kısmı yurt dışında İsviçre, Marsilya gibi yerlerde yaşıyorlardı. Sarkis Levonyan'ın kendisi ve oğulları Asador ve Ohannes ile diğer çocukları ve ailenin diğer fertleri ise Antep'in Kastel ve Eyüboğlu mahallelerinde ikâmet ediyorlardı⁸⁷. On iki çocuklu bir ailenin üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelen Sarkis Levonyan'ın babası Asdwazadur Levonyan da Antep'teki Ermeni okullarından birinde öğretmenlik yapıyordu. Sarkis ilköğrenimini Antep'te tamamlamasının ardından Antep'teki Amerikan misyonerlerinden Mr. Marden tarafından Maraş Teoloji Okulu'na gönderildi ve buradaki eğitimini 1873'de tamamladı. Yüksek okulu İsviçre'de okudu ve 1880'de ABD'ye giderek 3 yıl Yale Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Antep Amerikan Koleji'nin kuruluşundan itibaren irtibat halinde olduğu Yale Üniversitesi'nden Antep'e döndükten sonra da kolejde çalışmaya başladı. İyi bir matematikçi olmasının yanında derin dinî ve teolojik birikimiyle de ün yapmıştı. 14 Nisan 1909'da üç yılda bir yapılan 'Kilikya Ermeni Evanjelist Kiliseler Birliği' toplantısına katılmak üzere Adana'ya giderken uğradığı Osmaniye'de, aynı yıl Adana bölgesinde Ermeniler tarafından başlatılan olaylar yüzünden yaşanan karışıklıklar sırasında öldü⁸⁸.

Sarkis Levonyan'ın kardeşi Apraham da Antep'in meşhur Ermenilerindedir. 1855'de Antep'te doğan Apraham da ağabeyi gibi 'hoca' lakabıyla anılıyordu. 'Apraham Hoca' "Lusavorjagan (Gregoryen) Ermeni Apostolik* Kilisesi"ne bağlı dindar bir Hristiyandı. Hayatını İslam dini, İslam Peygamberi ve Müslümanlara karşı faaliyetlere adanmış Apraham'a göre de; "Bütün Müslümanlar'ın Hristiyanlaştırılması gerekiyordu!.." Dinî faaliyetleri kadar siyasetle de uğraşan Apraham, ihtilalci Ermeni cemiyetlerine üye olmak

⁸⁶ Cenova'dan Halep'e giden Prof. Sarkis Levonyan'ın hareketlerine dikkat edilmesine dair Osmanlı Devleti'nin Roma Sefareti'nden çekilen telgrafname üzerine, Hariciye Nazırı tarafından Sadaret'e gönderilen 26 Kânûn-ı Sâni 1313 (7 Şubat 1898) tarihli tezkire. **BOA. A.MKT.MHM.** nr. 653/14.

⁸⁷ İsviçre'deki akrabalarının yanından tekrar Antep'e dönmek isteyen Asador Levonyan'a mürur tezkiresi verilmesi hakkında Halep Vilayeti'nden Hariciye Nezareti'ne 7 Kânûn-ı Sâni 1313 (19.01.1898) tarihli tahrirat. **BOA. HR.SYS.** nr. 2749/84.

⁸⁸ Sarafian, **a.g.e.**, s. 74; Vartan S. Bilezikian, **Apraham Hoja of Aintab**, Winona Lake, Indiana 1952, (Updated by Thomas & Lila Cosmades, 2008), s. 44-45.

* Ermeni Millî Gregoryen Kilisesinin kullandığı sıfatlardan biri olan "Apostolik" tabiri, kelime olarak; "kökeni havarilere dayanan kilise" anlamındadır.

ve Hristiyanları devlete karşı isyana teşvik etmek gibi suçlamalarla birkaç kez tutuklanmış ve yargılanmış⁸⁹. Sarkis ve Apraham Levonyan kardeşlerin kendileri gibi aktif bir kişi olan Nouritsa Vartouhi isimli bir de kız kardeşleri vardı. Kardeşleri gibi Antep doğumlu olan Nouritsa Vartouhi Levonyan da küçük yaşlardan itibaren dindar bir Hristiyan olarak yetişmişti. Ama kendi zamanındaki şartlara göre sıradan bir kız değildi. O dönemde hem Müslüman hem de Hristiyan toplum açısından geçerli olan daha içe dönük, kendi halinde kız çocuğu algılaması Nouritsa'da bulunmuyordu. Dinî ve siyasî faaliyetlerde bulunan birçok erkekten daha aktifti. Hayatını en çok etkileyen kişi kardeşi Apraham'dı. Erkek kardeşleri gibi oldukça yoğun çalışan Nouritsa Vartouhi Antep'ten; Maraş, Zeytun, Haçin, Everek, Kayseri, Kırşehir, Aksaray, Ürgüp, Tarsus, Adana ve Halep gibi yerlere sık sık ziyarete gider, bölgedeki Hristiyanlarla sürekli irtibat halinde olurdu⁹⁰. Ailenin tüm bu etkili üyelerinin yanında Levonyan ailesinin en meşhuru, Fransız işgali döneminde Fransızların tercümanlığını yapmak yanında Türklere karşı Fransızlarla birleşen Ermeni birliklerinin de komutanlığını yapan Levonyan Ador'du. Ador Paşa namıyla savaşta Ermeni cephesini fiilen idare eden Levonyan Ador, savaş sonunda Mısır'a kaçmıştır⁹¹.

Kolejin Baş hocası Aleksan Bezciyan kolejin en önde gelen hocası olmakla beraber, Antep'in en önemli Protestan din adamı ve vaiziydi. Aynı zamanda "Kilikya Ermeni Evanjelist Kiliseler Birliği"nin de aktif bir üyesiydi. Ona göre, "Tanrı'dan korkmak akılla başlardı." Bu ilkeyi esas alarak verdiği konferanslar ve yazdığı yazılarla Protestan misyonerleri ve Protestan cemaati arasında her zaman hürmetkâr bir büyük olarak ilgi görmüştü. 10 Şubat 1913'te Antep'te öldü. Cenazesi Hayik Kilisesi'nde ve kolejde düzenlenen cenaze töreninin ardından burada defnedildi⁹².

Mr. Fuller'den sonra kolejin müdürü olan John E. Merrill de; 1900'lü yılların başında Antep'le beraber Zeytun, Maraş, Adana, Haçin, Tarsus, Urfa, Harput ve Kilis gibi yerlerde faaliyetlerini yoğunlaştıran Ermenilerin en aktif

⁸⁹ Bilezikian, a.g.e., s. 40-48.

⁹⁰ Bilezikian, a.g.e., s. 37.

⁹¹ Lohânizâde Mustafa Nurettin, *Gazi Antep Savunması* (Günümüz Türkçesi'ne Aktaran: Mehmet Ali Akidil), İstanbul 1989, s. 20.

⁹² *In Memoriam Professör H. Alexan Bezjian*, PH.B. February 1913 (Amerikan Bord Kütüphanesi)

destekçi ve yönlendiricilerinin başında geliyordu⁹³. Antep ve civarındaki Ermeni faaliyetleri ile her zaman yakından ilgilenmiş olan Mr. Merrill 1915 yılında Maraş Ermenilerinin sevki sırasında da sürekli Maraş'a gidip gelerek oradaki olaylarla yakından ilgilenmiş ve Maraş'tan Ermeni sevki hakkında bir de rapor hazırlamıştı⁹⁴. Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan işgaller sırasında da kolejin müdürü olan Merrill; özellikle işgalcilerin tercümanlığını yapan yerli Ermenilerden Levonyan Ador ve yine Amerikan kolejinde müfettiş olarak görev yapan Dr. Trobiliç ile birlikte işgalcilerin Antep'teki faaliyetlerinde onlara yardımcı ve hatta çoğu zaman öncü oluyordu. İngiliz işgali öncesi Antep Defter-i Hakâni memuru olarak görev yapan ve sonradan İngilizler tarafından Antep'ten sürgün edilen Eyüb Sabri Bey hatıralarında Amerikan Koleji Müdürü Mr. Merrill'den genel hatlarıyla şöyle bahseder: "Mr. Merrill, otuz yılı aşkın süredir Antep'te bulunan bir misyonerdi. Merrill Antep'te bulunduğu süre içinde Müslüman ahaliden asla bir kötü davranış görmemiş, aksine kendisini seven ve saygı duyan iyi bir çevreye sahip olmuştu. İnsanlar kendisine bir hocaya gösterilecek saygıyı gösterirlerdi. Liva memurları ile de temasta bulunan Merrill, dairelere her ne zaman ve her ne iş için olursa serbestçe girer ve gerek harpten önce ve gerek harp halinde iken memlekette bir yabancı gibi değil adeta yerli bir üstâd gibi memurlardan ve halktan kolaylık görürdü. Ancak kendisi her zaman misyonerliğinin gereklerini yerine getirmiş, Ermeni komitecilerinin Halep ve Antep arasındaki haberleşmelerine aracılık etmiş, yerli Müslümanlar aleyhinde tertipleedikleri fesat planlarının tatbiki hususunda mühim roller oynamıştır."⁹⁵

3.3. Kolej Hocalarının Tutuklanması (Eylül 1894)

Ermenilerin Antep'te 1895 yılında çıkardıkları isyandan yaklaşık bir yıl önce, 1894 yılı Eylül ayında, Hassa'da Vaiz Levonyan isimli bir Ermeni'nin evinde ele geçirilen belgelere dayanılarak, Antep'in Kastel mahallesi ahalisinden ve Amerikan Koleji hocalarından Prof. Sarkis Levonyan ve karısı ile Hamparsun Elmacıyan isimli Ermeniler ile birlikte Antep Koleji Reis-i

⁹³ Bilezikian, a.g.e., s. 9-10.

⁹⁴ Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, Utah 2005, s. 186 vd.

⁹⁵ Eyüb Sabri, *Esaret Hatıraları (Bir Esirin Hâtıraları, Gaziantep'te İngiliz Tecâvüzünün Başlangıcı ve Türk Üserâsına Zulüm ve İşkenceler)*, (Yayına Hazırlayan: Nejat Sefercioğlu), İstanbul 1978, s. 33.

Ruhânisi Agob Bülbülyan ve Baş hocası Aleksan Bezciyan ile Maraş'ta Zeytunlu Baron Simbat Kaperliyan, Ermeni fesâd cemiyetleri içinde buldukları ve bunların yayınlarına ve diğer faaliyetlerine destek verdikleri gerekçesiyle tutuklanarak adliyeye sevk edildiler. Ele geçirilen evrakların "*teşebbüsât-ı fesâdiyyelerine asla şek ve şüphe bırakmadığı*"⁹⁶ bu kişilerin tutuklanarak, evlerinin de aranıp daha başka belgelere de ulaşılabilsinirse o belgelerle beraber, yargılanmaları için öncelikle Hassa Kazası'nın bağlı bulunduğu Adana Vilayeti'nin Cebel-i Bereket Sancağı'na gönderilmeleri, Cebel-i Bereket adliyesi tarafından istendi⁹⁷. Ancak tutuklanan bu kişilerin büyük bir kısmı Osmanlı tâbiyyetine mensup olmakla beraber, içlerinde Amerika'ya gidip gelerek Amerikan tâbiyyetine geçmiş olanların da bulunması ve kolejin de Amerikalıların idaresinde olmasından dolayı, Halep'teki Amerikan konsolosluğuyla beraber İstanbul Amerikan sefaretini de olaya hemen müdahale ettiler. Amerikan sefaretini öncelikle bir memurunu bölgeye göndererek olayı yerinde incelemek istiyordu. Osmanlı Devleti, Halep Vilayeti ile olayla ilgili yaptığı yazışmalarında sürekli, meselenin "*hâiz olduğu nezâket ve ehemmiyet*" dolayısıyla devleti diplomatik alanda zor durumda bırakmamak için İstanbul'dan bir bilgi gelmeden bu kişiler hakkında bir muameleye başlanmamasını istemiş⁹⁸ ve Amerikan Sefaretini'nin bölgeye bir memur gönderme teklifini kabul etmişti. Amerikalılara göre; bu tutuklamalar sadece "*zan ve şüphe*" üzerine yapılmıştı. Bu sebepten de, Antep ve Maraş'taki Amerikan kolejlerinde öğretmenlik yapan bu kişilerin "derslerine devam etmelerine engel olunmaması ve kolejlerin derslerinin aksamaması(!)" için tutuklu hocaların mahkemeleri sonlanana kadar kefaletle serbest bırakılmalarını talep ediyorlardı⁹⁹. İlk olarak İstanbul Amerikan Sefaretini Müsteşarı Mösyö Riddle¹⁰⁰, Osmanlı hükümetinin de izniyle, olayla ilgili incelemede bulunmak ve güya tutuklamaların haklı olup olmadığını araştırmak ve en önemlisi de "Antep'teki hocaların evlerinde yapılacak aramalarda hazır bulunmak üzere"

⁹⁶ Sadaret'ten Hariciye Nezâreti'ne 13 Eylül 1310 (25 Eylül 1894) tarihli tezkire. BOA. HR.SYS. nr. 2790/13.

⁹⁷ Halep Valisi'nin Sadaret'e 31 Ağustos 1310 (12 Eylül 1894) tarihli telgrafı. BOA. A.MKT.MHM. nr. 713/30 lef 4.

⁹⁸ Adliye Nezâreti'nden Sadaret'e 13 Şubat 1310 (25 Şubat 1895) tarihli tezkire. BOA. A.MKT.MHM. nr. 533/11.

⁹⁹ Sadaret'ten Adana Vilayeti'ne 2 Eylül 1310 (14 Eylül 1894) tarihli şifre telgraf. BOA. A.MKT.MHM. nr. 713/30 lef 3.

¹⁰⁰ Sadaret'ten Halep Vilâyeti'ne yazılan 20 Eylül 1310 (2 Kasım 1894) tarihli telgrafname sureti. BOA. A.MKT.MHM. nr. 713/30 lef 14.

önce İskenderun ve Halep'e oradan da Antep'e geldi¹⁰¹. Amerikan Sefareti ayrıca Mösyö Riddle henüz yola çıkmadan Hariciye Nezareti'ne başvurarak, müsteşar Antep'e ulaştığında kendisine hürmet gösterilmesi ve çalışmalarında kolaylık sağlanması için Halep Vilayeti'ne tavsiyede bulunulmasını istedi¹⁰².

Olay Amerikan basınına da, "Antep ve Maraş'taki Amerikan okullarında görev yapan hocalar, bir şüphe üzerine hiçbir kanıt olmadan gözaltına alındılar" şeklinde yansıdı. Yine olayı anlatan haberlerde, Amerikan hükümetinin meseleyi yakından takip etmeye devam ettiği ve hükümetin meseleyi diplomatik yollardan halledeceklerini belirttiği vurgulanıyordu¹⁰³.

Konuyla ilgilenmeye devam eden Amerika'nın İstanbul Sefiri Mösyö Terrell sürekli, tutuklanan bu kişiler cinayet işlememişler ve zan ve şüpheye dayalı olarak tutuklanmışlarsa bunun yanlış olduğunu ve öğretmenlerin derslerine devam etmelerinin sağlanması gerektiğini söylüyordu. Ayrıca sefir, aynı 1894 yılı içinde, Amerika Hariciye Nezareti tarafından hazırlanan "kırmızı kitap" içindeki raporlarla elde ettikleri haklar sayesinde "Devlet-i Aliyye'den olan muallimlerin Amerika konsoloslarının malumât ve muvâfakati olmaksızın Amerikan mekteplerinde taht-ı tevkife alınamamalarını (*tutuklanamayacaklarını*) Hükümet-i Seniyye'den istihsâl eylediğini (*Osmanlı hükümetinden böyle bir hak elde ettiğini*)" söyleyip, kendilerine haber verilmeden gerçekleştirilen tutuklamaların yanlış olduğunu belirtti. Hâlbuki "Tebe'a-i Devlet-i Aliyye'den bir takım eşhâsın tevkifinin Amerika Konsolosları'nın muvafakatine ta'likî (*konsolosların iznine bağlı olduğu*), Amerika Hükümeti tarafından hiçbir vakit talep edilmediği gibi Hükümet-i Seniyye'ce dahi bu yolda bir müsaade i'tâ..." olunmamıştı (*Osmanlı Devleti tarafından kimseye böyle bir hak verilmemişti*). Bilakis sefirin bahsettiği raporlarda da Osmanlı Devleti yasal haklarını vurgulamıştı. Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nazırı Said Paşa, sefir Terrell'in devletin yargısına bu şekildeki müdahalelerinin iki ülke ilişkilerine zarar vereceğini belirterek, Amerikan hükümetiyle görüşülüp, böyle basit bir olayda dahi ilişkileri gerginleştiren birisinin, olabilecek daha ciddi problemlerde iki

¹⁰¹ Halep Valisi'nin Sadaret'e 27 Eylül 1310 (9 Ekim 1894) tarihli telgrafı. BOA. A.MKT.MHM. nr. 713/30 lef 13.

¹⁰² Hariciye Nâzırı'nın Sadaret'e 5 Eylül 1310 (17 Eylül 1894) tarihli tezkiresi. BOA. Yıldız Sadaret Husûsî Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.) nr. 309/29.

¹⁰³ "Americans Imprisoned in Turkey", *The Newyork Times*, 12 September 1894.

devletin de menfaatine aykırı işler yapması muhtemel olduğundan, görevden alınması talebinde bulunulmasını istiyordu¹⁰⁴.

Fakat bu dönem Osmanlı Devleti'nin dış baskılara karşı itirazının çok cılız olduğu hatta çoğunlukla bu baskılara boyun eğmek mecburiyetinde kaldığı bir dönemdir. Bu sebeple de tutuklanan ya da adliyeye sevk edilen bunlar gibi birçok kişi çoğu zaman kısa sürede tekrar serbest bırakılmışlardır. Avrupalı ve Amerikalı sefir ve konsolosların Osmanlı Devleti'nin iç işlerine sürekli müdahaleleri olağan bir hal almış ve bu baskılar neticesinde ard arda çıkarılan aflarla da ülke içinde huzursuzluk kaynağı olan isyancı ve komite üyesi Ermenilerin ve destekçilerinin suçlarının cezasını çekmeden tekrar serbest bırakılmaları neredeyse adet haline gelmiştir. Nitekim bu tutuklamalardan bir

¹⁰⁴ Hariciye Nazırı Said Paşa'nın vesikadaki ifadeleri aynen şöyledir: "... Sefir Mösyö Terrell tarafından hükümet-i metbû'asına irsâl olunup geçen bin sekiz yüz doksan dört senesi için hükümet-i müşârunileyhâ tarafından neşrolunan kırmızı kitaba derc edilen raporlarda imal eylediği nüfuz sayesinde tebe'a-i Devlet-i Aliyye'den olan muallimlerin Amerika konsoloslarının malumât ve muvâfakati olmaksızın Amerikan mekteplerinde taht-ı tevkife alınamamalarını Hükümet-i Seniyye'den istihsâl eylediğini makam-ı tefâhurda iş'âr eylediği Washington Sefâret-i Seniyyesi'nden vârid olan muharrerât mütâlaasından müstebân olup hâlbuki tafsilât-ı ma'rûzadan müstefâd olduğu ve mûmâileyh Mösyö Terrell'a Amerika Hariciye Nâzırı tarafından yazılıp kezâlik zikrolunan kitabda münderic bulunan cevaplarda dahi gösterildiği üzere ol vechile tebe'a-i Devlet-i Aliyye'den bir takım eşhâsın tevkifinin Amerika konsolosları muvâfakatine ta'likı Amerika Hükümeti tarafından hiçbir vakit talep edilmediği gibi Hükümet-i Seniyyece dâhi bu yolda bir müsaade i'tâ olunmayarak bilakis mârru'l-arz müzekkirede usul-i mer'iyenin mahfûziyeti te'yid edilmiş bulunmasına göre mûmâileyhin tahfîren ve resmen cereyân etmiş bir maddede bu suretle nefsü'l-emre mugayir ihbarâtda bulunması memuriyetin nezaketine ve hükümeteynin menâfi'ine mugayir olduktan fazla şahısınca dahi sâlib-i emniyet olarak basit bir işde bu vechile hareket eylediği hâlde bir mesele-i mühimmede büsbütün bir vaz'-ı nâ-hemvâr olarak beyne'd-devleteyn ahvâl-i müessife hudûsuna sebebiyet vermesi muhtemel olduğundan devam-ı memuriyeti münasebât-ı hasene-i tarafeyni ihlâl edebilmesi melhûz bulunan sefir-i mûmâileyhin tebdilinin sefâret-i seniyye-i müşârunileyhâ vasıtasıyla hükümet-i mezkûreden lisan-ı münasible talep edilmesi..." 7 Mayıs 1311 (19 Mayıs 1895) BOA. Y.A.HUS. nr. 328/60'dan naklen, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895)**, Cilt: I, Ankara 2007, s. 160-161. Konuyla ilgili Amerikan Sefâreti ve Hariciye Nezâreti arasındaki diğer yazışmalar **BOA. HR.SYS.** nr. 2853/28 (17 Eylül 1894); **BOA. HR.SYS.** 2738/25 (16 Ekim 1894); **BOA. HR.SYS.** nr. 2738/26 (19 Ekim 1894) Ermeni olaylarının yoğunlaştığı bu tarihlerden itibaren ülkede bulunan misyonerler sürekli olayların içinde olmuşlar ve haklarında yapılacak işlemler de her zaman Hariciye Nezâreti ile Amerikan Sefâreti arasında probleme sebep olmuştur. 1896 yılı içinde Antep'te Pöller isimli bir Amerikalı misyonerin bazı uygunsuz söz ve hareketlerinden dolayı Amerika Sefâreti uyarılmış ancak Amerikan Sefâreti bu kez de Antep Kaymakamı'nın Pöller'i çağırarak bizzat kendisinden izahat almasını istemiştir. Hariciye Nezâreti'nden Sadaret'e 29 Şubat 1311 (12 Mart 1896) tarihli tezkire. **BOA. A.MKT.MHM.** nr. 650/19.

müddet sonra 1895 yılında, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Antep'te de Ermeniler bir isyan ve katliam hareketi başlatmışlar ancak isyanın bastırılmasının ardından yakalanan suçlular birkaç aylık bir hapis cezasının ardından, Avrupalı sefir ve konsolosların şikâyetleri göz önüne alınarak serbest bırakılmışlardır. Tıpkı bunun gibi, tutuklanmış olan bu kolej hocaları da birkaç ay gözaltında tutulduktan sonra tekrar serbest bırakıldılar¹⁰⁵.

3.4. Kolej Öğrencilerinin İsyanı (3 Mart 1909)

Öğrencilerinin hemen hemen tamamı Ermeni ve bunların da büyük bir çoğunluğu çeşitli Ermeni komitelerinin üyesi olan kolejde 3 Mart 1909 günü öğrenciler büyük bir isyan çıkardılar. Kampus içinde bulunan kimi yöneticilerin evleri, sınıflar ve yatakhaneler isyancı öğrenciler tarafından kurşun yağmuruna tutuldu. Olaylara askerî güçler müdahale etmek zorunda kaldı ve isyan kısa sürede bastırıldı. Kolejde dersler durduruldu ve 29 Mart 1909'a kadar okul kapalı kaldı. Amerikan misyonerleri Osmanlı Hükümeti ile doğrudan silahlı eylem gibi olaylarla karşı karşıya gelmekten her zaman kaçınmışlardır. Onlar daha çok perde gerisinde kalmayı tercih ederken kolej öğrencileri okula devrim yapmak için geldiklerini söylüyorlardı ve büyük çoğunluğu okula silahlı olarak gidip geliyordu. Ülke genelinde Ermeni olaylarının yoğunlaştığı bu tarihlerde öğrencilerin komitelerden aldıkları telkinlerin üzerlerinde daha etkili olduğu anlaşılıyor. Komitecilere silahlı eylemlerinde ciddiyetlerini göstermek amacıyla her türlü kuruma zarar vermekten çekinmiyorlardı. Antep'teki 1895 isyanı sırasında da isyancı Ermeniler tarafından çeşitli Amerikan kurumlarına zararlar verilmişti. Bu isyanda da komiteci öğrenciler Ermeni olaylarına her türlü desteği veren kendi okullarına dahi zarar vermekten çekinmediler. Kolej idaresi ise isyanın sebebini; "daha önce kolejden uzaklaştırılan ve sonra tekrar kabul edilmeyen kimi öğrencilerle uzaklaştırma cezası almış olan birkaç öğrenciye kolej öğrencilerinin diğerlerinin de destek olmak istemeleri" olarak açıklamıştı. Fakat isyandan sonra yeniden düzenlenen koleje giriş şartlarına, "Kolej Osmanlı Hükümeti'ne ve onun kurallarına sadıktır." cümlesinin eklenmesi isyanın mahiyetini de gösteriyordu. Ayrıca bundan böyle silahlı öğrenciler de okuldan uzaklaştırılacaklardı!.. Yine kimi misyoner kaynaklarına

¹⁰⁵ Stone, a.g.m., s. 18; Stone, a.g.e., s. 149.

göre de kolejdeki bu isyan; Ermeni komitelerine üye olan öğrencilerin kendilerini isyanla ortaya koymak niyetlerinden kaynaklanmıştı¹⁰⁶.

3.5. İşgal Dönemleri ve Kolejın Antep'ten Taşınması

Kolej Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar faaliyetlerine hız kesmeden devam etti. 1915 yılına gelindiğinde, kimi öğrenci ve öğretim üyelerinin ihtilalci örgütlerle temasta bulunması sebebiyle Türkler Amerikan Koleji'ne el koydular¹⁰⁷. Kolej hocalarından bazıları ve ailelerinin 1915 yılında sevke tâbi tutulan diğer bazı Katolik ve Protestanlarla birlikte Zor'a sevk edilmeleriyle zaten kolejde dersler de durmuştu¹⁰⁸. Türklerin koleje el koymasıyla, okula Türk öğrenciler kaydedilmeye ve Türk öğretmenler ders vermeye başlamışlardı. Fakat 1918'de İngiliz birlikleri Antep'e girince koleji yeniden Amerikan misyonerlerine teslim ettiler ve kendileri de bir müddet karargâh olarak kullandılar. İngilizlerin çekilmesi üzerine Antep'i işgal eden Fransız kuvvetleri ise karargâhlarını doğrudan koleje kuracaklardı¹⁰⁹. Fransız işgaliyle beraber Amerikalılar Suriye'deki bütün Amerikan müesseselerini Antep'e nakletmişler, Musul ve Bağdat taraflarında da yeni Amerikan müesseseleri tesis etmek için çalışmalara başlamışlardı¹¹⁰.

Antep'teki misyonerlerin ve ihtilalci Ermeni örgütlerinin merkezi gibi çalışan, işgallerle beraber de tamamen işgalci güçlerin hizmetine giren kolej; Fransız işgali döneminde Fransız karargâhı olarak kullanılmıştı ve burada Fransızların birçok askerî gücü bulunuyordu. Bu durum T.B.M.M. tarafından da bilinmekte ve takip edilmekteydi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Miralay İsmet (İnönü) Bey, 1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "Ayıntab civarında Amerikan Mektepleri, Kolejleri vardır. (lanet olsun sesleri) Bu Amerikan Kolejleri, Fransızların bugün üss-ül harekesidir (hareket üssüdür) Bizim canımızı yakmak için ve ahalimizi

¹⁰⁶ Amerikan kaynaklarına göre isyanın mahiyeti hakkında bilgi için bkz. Faruk Taşkın, "Amerikan Misyoner Okullarından 'Merkezî Türkiye Koleji' (1876-1924)", Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Mersin 2007, s. 208-212; "Revolt at American College", **The Newyork Times**, 15 April 1909.

¹⁰⁷ Tozlu, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁰⁸ Alice Shepard Riggs, **Shepard of Aintab**, Princeton 2001, s. 125.

¹⁰⁹ Tozlu, **a.g.e.**, s. 112.

¹¹⁰ Harbiye Nazırı'ndan Dâhiliye Nezâreti'ne 6 Teşrin-i Sâni 1335 (6 Kasım 1919) tarihli tezkire. **BOA. Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (DH.EUM.AYŞ.)** nr. 25/55.

öldürmek için Amerikan mekteplerini üss-ül hareke ittihaz ediyorlar. Taarruz ederler ve oraya top yerleştirirler, ambar olarak kullanırlar. Hâsılı, mektep değil, memleketimizin içinde bir kale olarak inşa olunmuş zannolunur.”¹¹¹ Bu nedenle Türk birlikleri Fransızlara karşı giriştikleri taarruzlarda birçok kez koleji hedef alarak, buradaki Fransız güçlerini dağıtmayı denemişler ve koleji defalarca ateş altında tutmuşlardır¹¹².

1 Nisan 1920’de Antep’te Fransızlarla çatışmaların başlamasının ardından Amerikan basınında; “Ermeniler’in Antep’te Amerikan kuruluşlarını zorla işgal ederek Türklerle savaştıkları ve bu yüzden de Antep’teki Amerikalı misyonerlerin, Amerikan kurumlarının ve yardım heyetlerinin tehlike altında kalmalarına sebep oldukları” şeklinde bazı haberler yayınlandı¹¹³. Amerikalılar işgallerin başından beri Ermenilerle birlikte işgalci güçlerle işbirliği yapmamışlar, İngiliz ve Fransızlar karargâhlarını Amerikan Koleji’ne kurmamışlardı. Fakat kısa süre içinde haberlerin şekli değişti. “Amerikalılar savaşın başında tarafsız olduklarını açıklamalarına rağmen Türklerin bunları dikkate almayarak Amerikan kurumlarına saldırmaları yüzünden Türklerle savaşmak zorunda kalıyorlardı.” “Türk-Fransız çatışmasında taraf olmadıklarını kaç kez belirtmişken dikbaşlı Türklere laf anlatamamışlardı.”¹¹⁴

Fransızlarla yapılan savaş boyunca – başta Amerikan Koleji Müdürü John E. Merrill ve Amerikan Hastanesi Başhekimi Dr. Lorrin A. Shepard olmak üzere – şehirde bulunan Amerikalı misyonerler, Fransızlar ve onların yerli destekçileri Ermenilerle işbirliği yapmaya devam ettiler. Özellikle “Genç Hristiyanlar Cemiyeti” isimli cemiyet vasıtasıyla Ermenilerin Türklere karşı örgütlenmelerinde destekçileri oldular¹¹⁵. Millî Mücadelenin ardından, 1924 yılında da, koleji Antep’ten Halep’e taşınarak Anadolu’nun kaderinden tamamen

¹¹¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, İctima:1, Cilt:4 (İkinci Basılış), Ankara 1942, s. 296.

¹¹² Antep’in sükûtu üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde sitemkâr bir konuşma yapan Antep Mebusu Lamî Efendi’ye cevap veren Milli Müdafaa Vekili ve İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa’nın konuyla ilgili açıklamaları için bkz. T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt:1-2, 24 Nisan 1336(1920)-21 Şubat 1337(1921), Ankara 1980, s. 426.

¹¹³ “Heavy Fighting Around Aintab”, *The Newyork Times*, 17 April 1920.

¹¹⁴ “Americans Fought Turks at Aintab”, *The Newyork Times*, 27 April 1920; “Americans in Aintab Appeal for Rescue”, *The Newyork Times*, 30 April 1920; Ayrıca bkz. Osman Ulagay, *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1974, s. 91 vd.

¹¹⁵ Sahir Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, Ankara 1952, s. 64.

çıktı. Bu tarihten sonra da "Sürgündeki Kolej (College in Exile)" adı ile anılmaya başlandı¹¹⁶.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde faaliyette bulunan ve her biri birer Hristiyan din adamı olan misyonerlerin çalışmaları sadece dinî bir amaçla sınırlı kalmamış, misyonerler aslında bu dinî amaç çerçevesinde kimi kültürel ve siyasi hedefler için mücadele etmişlerdir. Bu hedeflerine ulaşmak için de faaliyetlerini ağırlıklı olarak Osmanlı Ermenileri üzerine yoğunlaştırmışlardır. Anadolu'da misyonerler için merkez olarak teşkil edilen Antep şehri de uzun zaman misyonerlerin faaliyet bölgelerinden biri olmuştur. Amerikalıların Antep gibi merkezî olmayan ve ciddi sayıda bir Hristiyan nüfus da barındırmayan bir yerleşime bu kadar ağırlık vermeleri ve şehri bir misyoner merkezi haline getirmelerinde, şehrin ticarî ve ekonomik gelişmişliği ve buradaki çalışmaların sadece Antep'le sınırlı kalmayıp, çevre yerleşimlere de rahatlıkla ulaşabilme olanağından kaynaklandığı söylenebilir. Böylece sadece Antep değil civar bölgeler de misyonerlerin etki alanına dâhil edilmiştir. Misyonerlerin kentte ilk kez 1830'larda başlayıp 1848'ten itibaren oldukça sistemli bir hale gelen faaliyetleri, 1876 yılında Amerikan Koleji'nin açılmasıyla daha etkin bir konuma yükselmiştir. Öğrencilerinin hemen hemen tamamını Ermeni gençlerinin oluşturduğu kolej kuruluşundan itibaren sürekli şehirdeki Ermeni hareketlerinin içinde yer almıştır. Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkler tarafından el konulan kolej, savaş sonunda başlayan işgaller sırasında işgalci güçler tarafından tekrar Amerikalılara iade edilmiş ve kendileri tarafından da karargâh olarak kullanılmıştır. Milli Mücadelenin ardından Antep'in kurtulmasından sonra da kolej Antep'ten Halep'e taşınmış ve böylece Antep'teki faaliyeti de sonlanmıştı.

¹¹⁶ Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 148.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

1.1. Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

A.DVN.MHM: nr. 31/8

A.MKT.MHM: nr. 533/11; nr. 649/14; nr. 650/19; nr. 653/14; nr. 713/30; nr. 749/5

DH.EUM.AYŞ: nr. 25/55

DH.İD: nr. 59/57; nr. 123/14

DH.MKT: nr. 323/17; nr. 417/68; nr. 1096/75; nr. 1467/49; nr. 1540/31

DH.MUİ: nr. 26-3/17

HR.SYS: nr. 2735/10; nr. 2738/25; nr. 2738/26; nr. 2749/84; nr. 2790/13; nr. 2791/35; nr. 2853/28

İ.HUS: nr. 7/1310.C/26; nr. 119/1322.Ca/27

İ.MMS: nr. 177/1332.Ra/05

MF.MKT: nr. 48/68; nr. 52/111

MV: nr. 115/4

ŞD: nr. 2241/20

ŞD.MLK.MRF: nr. 231/1; nr. 2248/1

Y.A.HUS: nr. 309/29

Y.A.RES: nr. 134/95

Y.PRK.DH: nr. 5/83

1.2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Central Turkey College *The Year Before The War*, College Press, Aintab 1914 (Amerikan Bord Kütüphanesi).

In Memoriam *Professör H. Alexan Bezjian*, PH.B. February 1913 (Amerikan Bord Kütüphanesi).

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri, Cilt: I (1839-1895) Ankara 2007; Cilt: II (1896-1919) Ankara 2007; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

ŞİMŞİR, Bilâl N., *British Documents on Ottoman Armenians*, Volume: I (1856-1880) Ankara 1989, T.T.K. Yayınları.

T.B.M.M. *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt: 1-2, 24 Nisan 1336 (1920) – 21 Şubat 1337 (1921), Ankara 1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

T.B.M.M. *Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, İçtima: 1, Cilt: 4, (İkinci Basılış), Ankara 1942, Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası.

2. GAZETELER

The Newyork Times

3. ESERLER

- ABADİ, **Türk Verdün'ü Gaziantep, Antep'in Dört Muhassarası**, (Günümüz Türkçesine Aktaran: Şakir Sabri Yener), Gaziantep 1999, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.
- BARLAS, Uğuroğlu, **Gaziantep Basın Tarihi, 100. Yıl**, Karabük 1972, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, **Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları**, Karabük 1971, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.
- BAYTOP, Turhan, **Antep'in Öncü Hekimleri: Merkezî Türkiye Koleji Tıp Bölümü ve Antep Amerikan Hastanesi**, İstanbul 2003, Sağlık ve Eğitim Vakfı (SEV) Yayınları.
- BILEZİKIAN, Vartan S., **Apraham Hoja of Aintab**, Winona Lake, İndiana 1952, Light And Life Press (Updated by Thomas & Lila Cosmades, 2008).
- ÇİFTÇİ, Hasan Remzi – YENER, Şakir Sabri, **Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları**, Gaziantep 1971, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları.
- DABAĞYAN, Levon Panos, **Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 2001, Kum Saati Yayınları.
- ERHAN, Çağrı, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, Ankara 2001, İmge Kitabevi.
- ERTUĞRUL, Halit, **Kültürümüzü Etkileyen Okullar**, İstanbul 2005, Nesil Yayınları.
- EYÜB SABRİ, **Esaret Hatıraları, (Bir Esirin Hâtıraları, Gaziantep'te İngiliz Tecâvüzünün Başlangıcı ve Türk Üserâsına Zulüm ve İşkenceler)**, (Yayına Hazırlayan: Nejat Sefercioğlu), İstanbul 1978, Tercüman 1001 Temel Eser.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit, **Gaziantep Büyükleri ve Gaziantep Meşahirine Ek**, Ankara 1988, Ajans Türk Yayınları.
- HARRİS, J. Rendel and HARRİS B. Helen, **Letters from the Scenes of the Recent Massacres in Armenia**, London 1897, James Nisbet & Co. Limited.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**, Ankara 1993, Ocak Yayınları.
- KANTARCI, Şenol, **Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, Ankara 2007, Lalezar Kitabevi.
- KASPARIAN, Alice Odian, **Armenian Needlelace and Embroidery: A Preservation of Some of History's Oldest and Finest Needlework**, Virginia 1983, Epm Pubns Inc.
- KATCHADOURIAN, Stina, **Efronia, An Armenian Love Story**, Princeton 2001, Gomidas Institute Books, Taderon Pres.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, Ankara 2000, İmge Kitabevi.
- LEWY, Guenter, **The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide**, Utah 2005, The Univercity of Utah Press.
- LOHÂNİZÂDE, Mustafa Nurettin, **Gazi Antep Savunması**, (Günümüz Türkçesine Aktaran: Mehmet Ali Akidil), İstanbul 1989, Kastaş A. Ş. Yayınları.

- RIGGS, Alice Shepard, **Shepard of Aintab**, Princeton 2001, Gomidas Institute Books, Taderon Press.
- SARAFİAN, Kevork Avedis, **A Briefer History of Aintab, A Concise History of the Cultural, Religious, Educational, Political, Industrial and Commercial Life of the Armenians of Aintab**, United States of America 1957, Published by Union of the Armenians of Aintab, Inc.
- SARAY, Mehmet, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara 2005, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- SEVİNÇ, Necdet, **Osmanlı'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri**, İstanbul 2004, Milenyum Yayınları.
- STONE, Frank Andrews, **Academies for Anatolia: A Study of the Rationale, Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey: 1830-1980**, London 1984, University Press of America.
- SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara 1990, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- ŞİMŞİR, Bilâl N., **Ermeni Meselesi (1774-2005)**, Ankara 2005, Bilgi Yayınevi.
- TOZLU, Necmettin, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Ankara 1991, Akçağ Yayınları.
- ULAGAY, Osman, **Amerikan Basımında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul 1974, Yelken Matbaası.
- ÜZEL, Sahir, **Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü**, Ankara 1952, Doğu Ltd. O. Matbaası.

4. MAKALELER

- AKGÜN, Seçil, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, 1. Uluslar arası Tarih Kongresi Bildirileri, Ankara 24-26 Mayıs 1993, İstanbul 1998, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BARLAS, Uğuroğlu, "Gaziantep'te Matbaacılık", **Gaziantep Kültür-Aylık Fikir ve Bilgi Dergisi**, Cilt: II, Sayı: 20, Gaziantep, Haziran 1959, "Merkezî Türkiye Kolejleri Gelişim Tarihçesi", **Gaziantep Kültür-Aylık Fikir ve Bilgi Dergisi**, Cilt: XIII, Sayı: 2, Gaziantep, Kasım 1970.
- BİRİNCİ, Ali - KOCABAŞOĞLU, Uygur, "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", **KEBİKEÇ - İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 2, Ankara 1995.
- ÇETİN, Atilla, "Maarif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 1981-1982, Sayı: 10-11, İstanbul 1983.
- GÖĞÜŞ, Mahmut Oğuz, "Rüşti Hoca ve Gaziantep'te İlk Matbaa", **Gaziantep'i Tanıtıyoruz**, Sayı: 4, Gaziantep, Ağustos 1962.
- İŞIKSAL, Turgut, "Ermenilerin Diğer Devletlerle İlişkileri", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 1, Mart 1985.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, "Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri", **Tarihî Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)**, (Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 8-9 Mart 1990), Ankara 1992, T.T.K. Yayınları, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı", **Murat Sarıca Armağanı**, (Editörler: Aydın Aybay – Rona Aybay), İstanbul 1988, Aybay Yayınları.

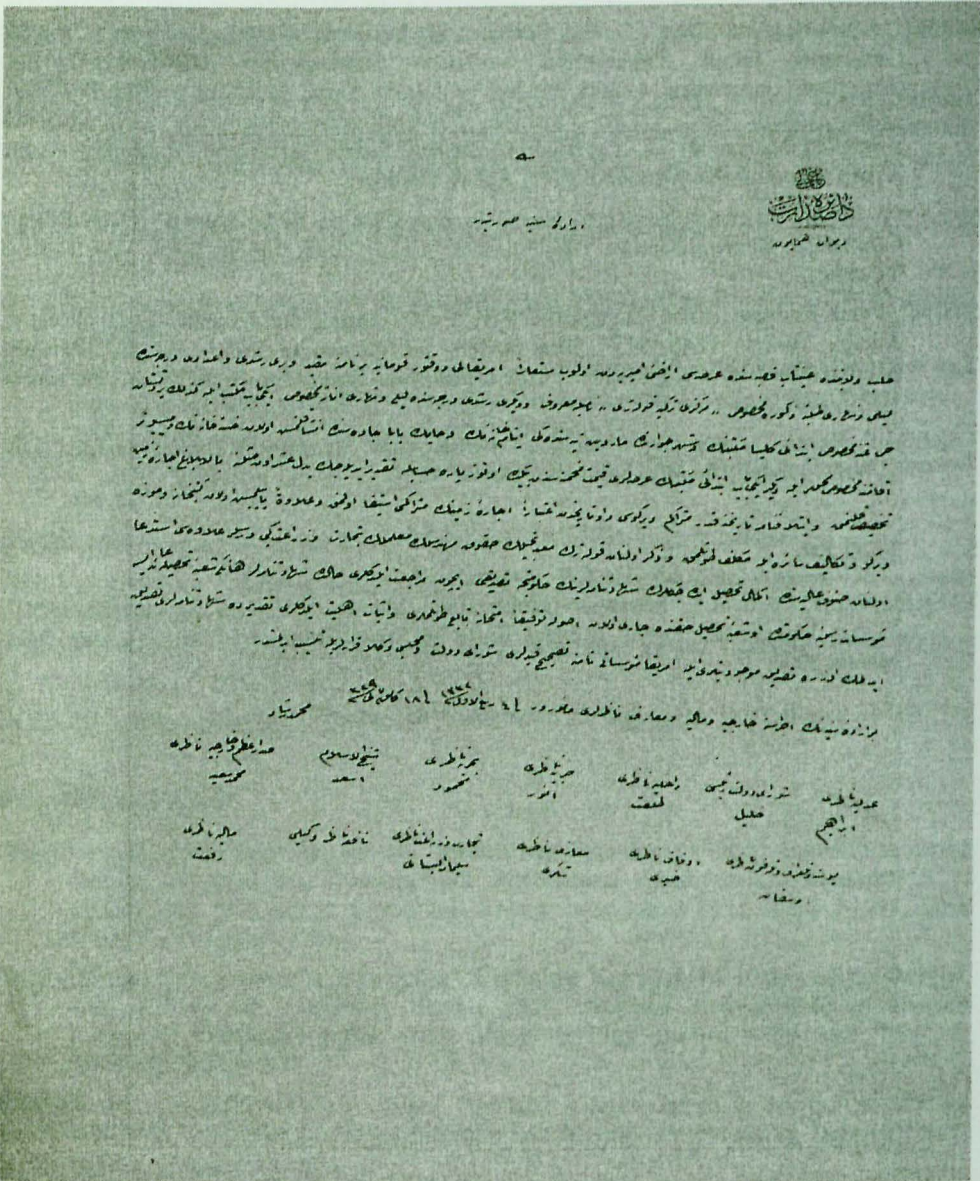
McCarthy, Justin, "I. Dünya Savaşında İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, (Editör: Hasan Celâl Güzel), Ankara 2006, Yeni Türkiye Yayınları.

STONE, Frank Andrews, "The Educational 'Awakening' Among the Armenian Evangelicals of Aintab, Turkey: 1845-1915", **The Society for Armenian Studies at the Eleventh Annual Meeting of the Middle East Studies Association**, New York, N. Y., November 10-12, 1977.

TAZEBAY, Nevzat, "Antep İşinin Mahiyeti", **BAŞPINAR – Gaziantep Halkevi Dergisi**, Cilt: V, Yıl: 10, Sayı: 101-102, Eylül-Ekim 1948.

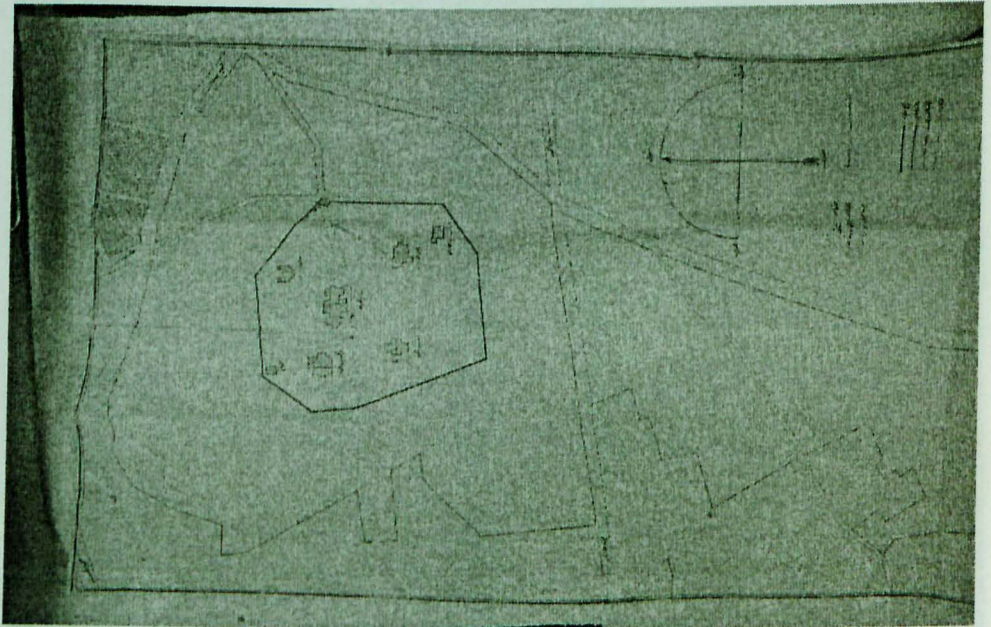
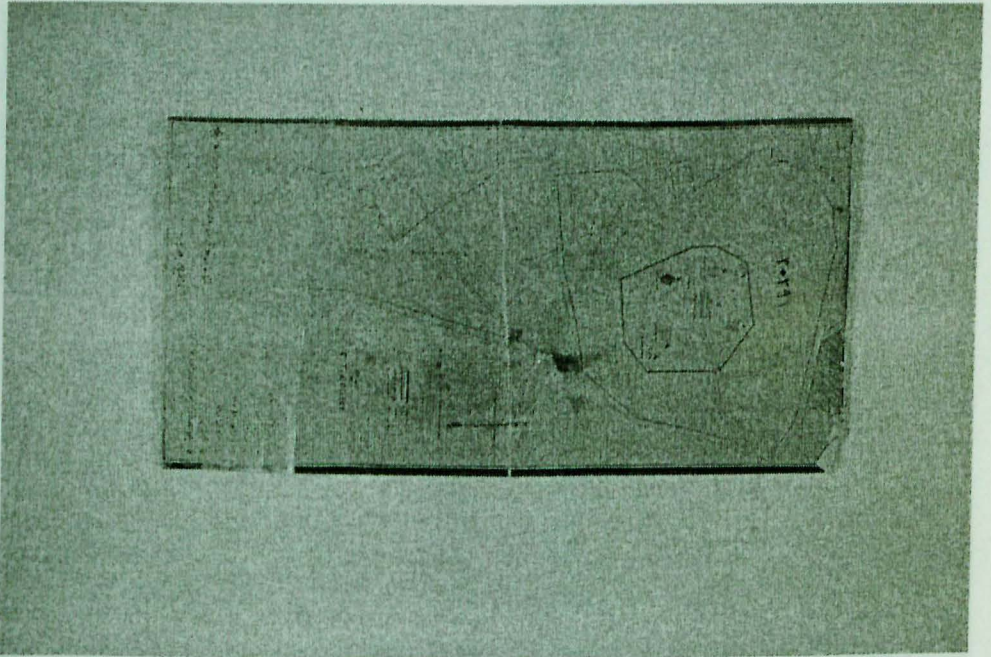
5. TEZLER

TAŞKIN, Faruk, "Amerikan Misyoner Okullarından 'Merkezi Türkiye Koleji' (1876-1924)", Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Mersin 2007.

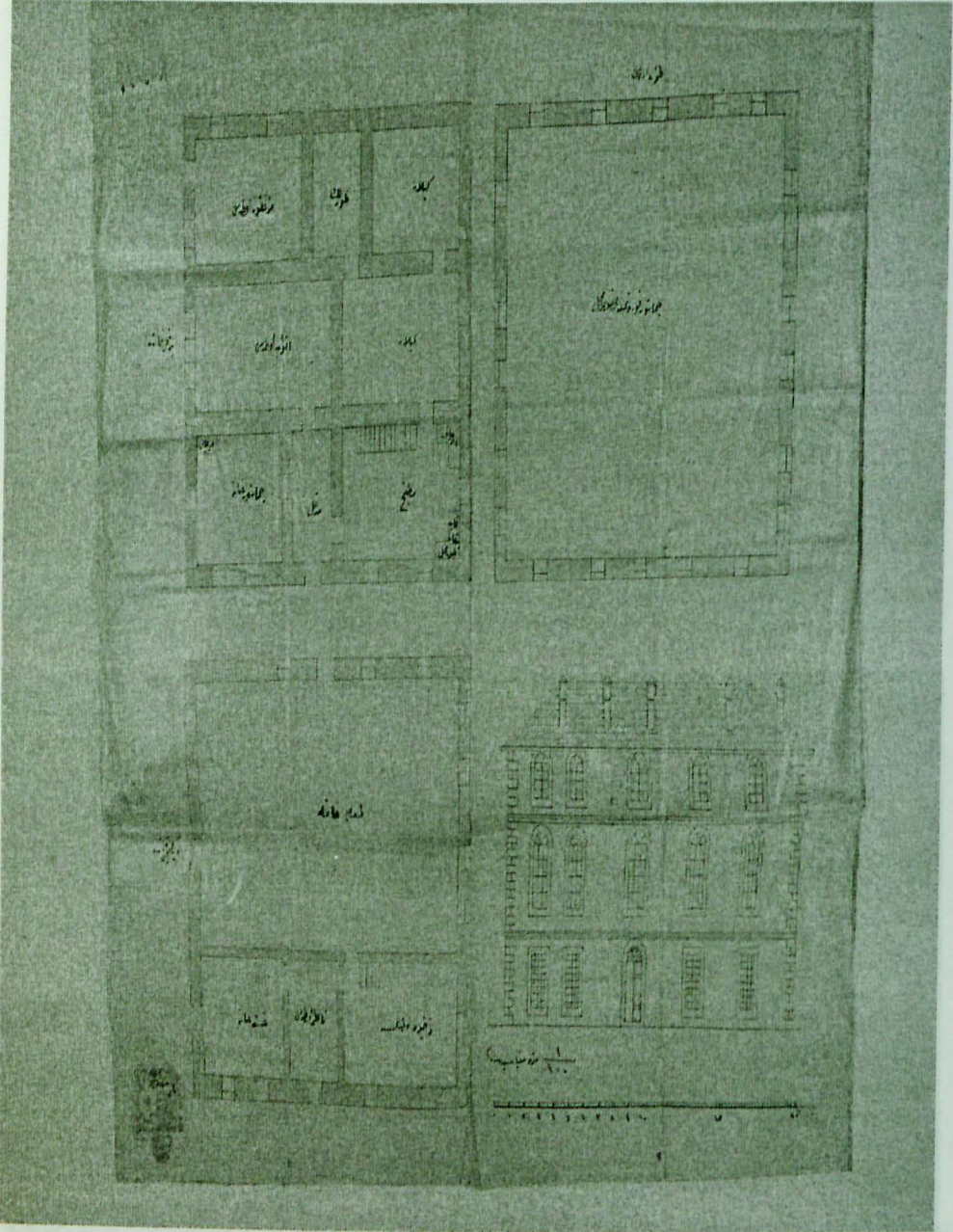
Antep Amerikan Koleji'nin (Merkezî Türkiye Koleji – Central Turkey College) "Yüksek Okul" olarak kabul edildiğine dâir irâde-i seniyye

(18 Kânûn-ı Sâni 1329 – 4 Rebî-ül-evvel 1332 – 31 Ocak 1914)

Antep Amerikan Koleji'nin haritası

BOA. ŞD.MLK.MRF. nr. 231/1

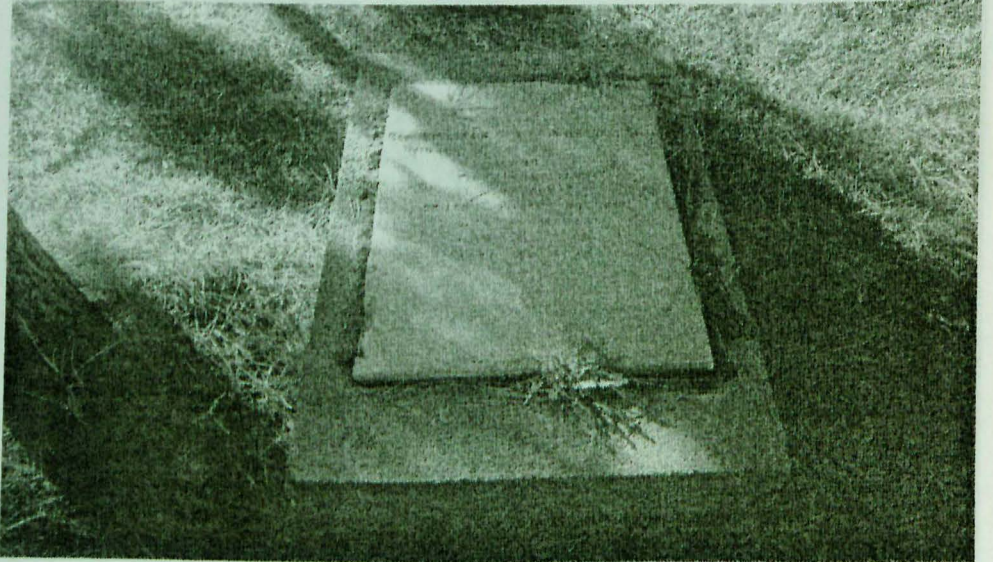
Koleje sonradan eklenen binaların krokisi

BOA. Y.A.RES. nr. 134/95

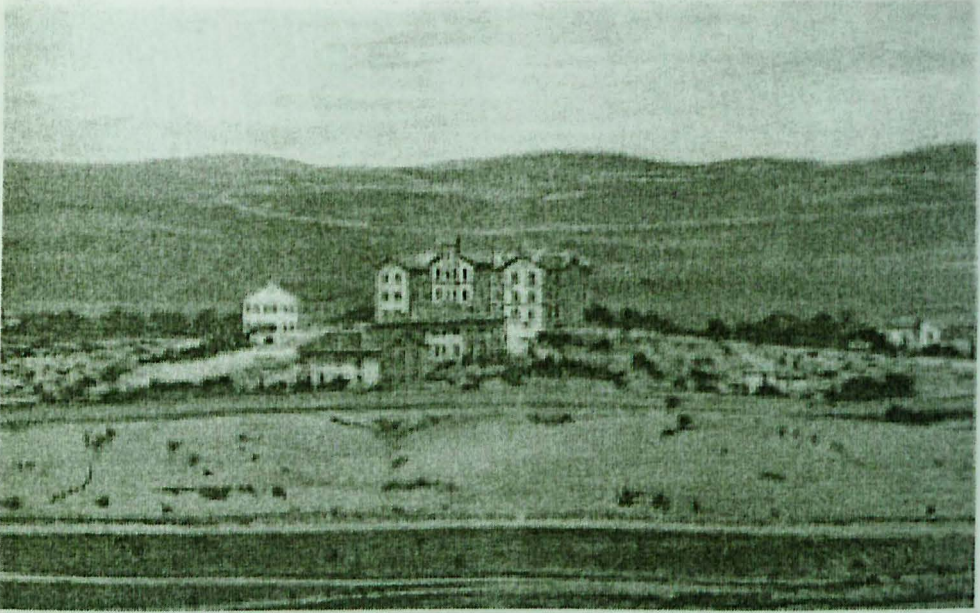

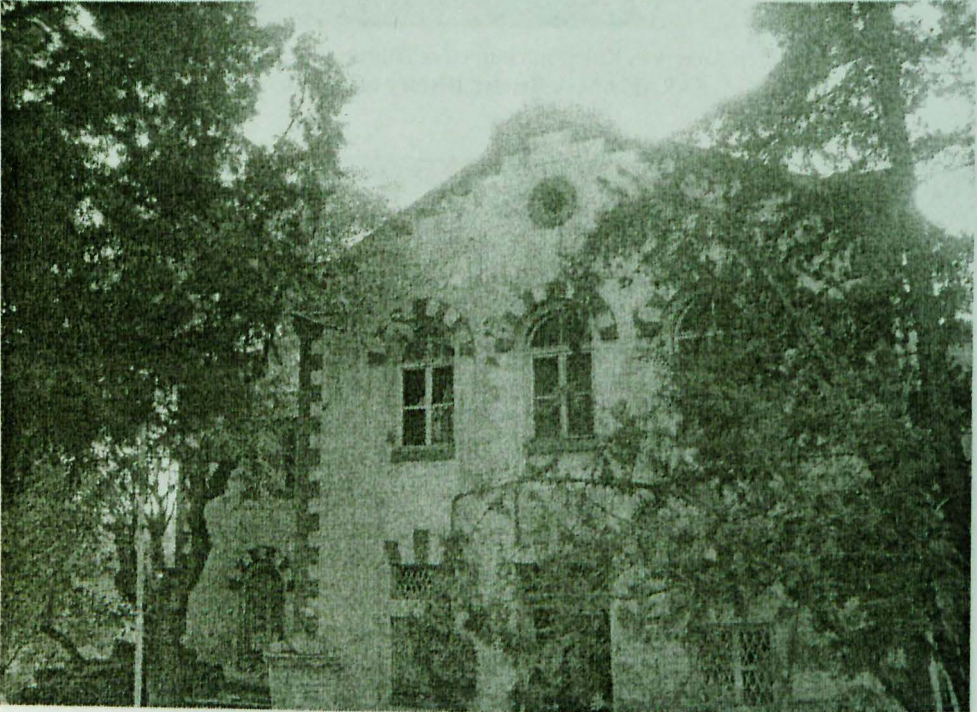
Antep Amerikan Koleji'nin kurucusu Tillman C. Trowbridge
K.A. SARAFİAN, *A Briefer History of Aintab*, s. 53

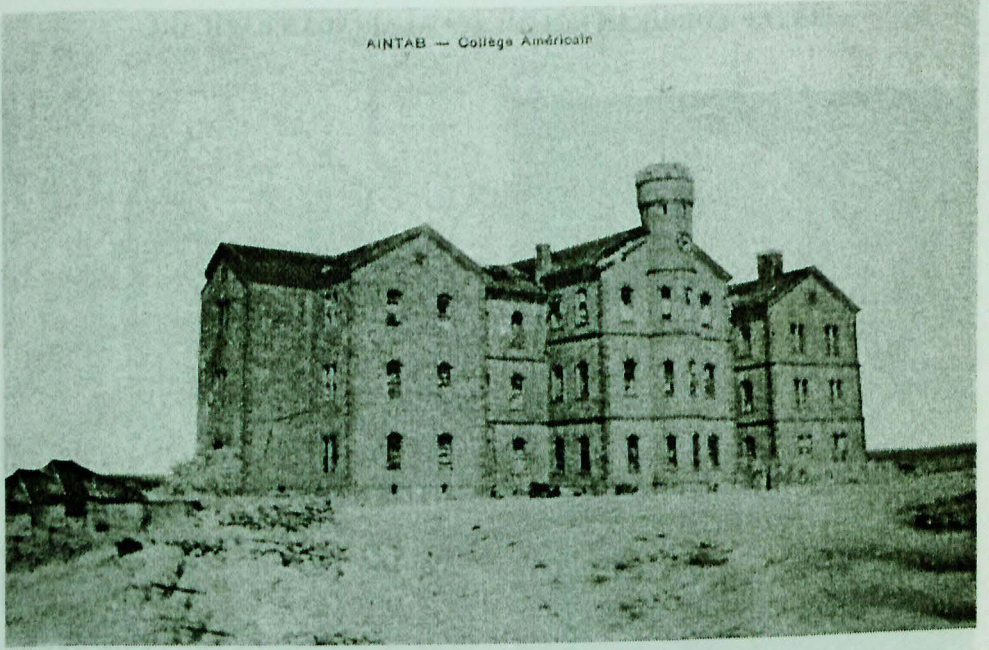
Tillman C. Trowbridge'in Antep Amerikan Hastanesi'nin arka bahçesindeki mezarı

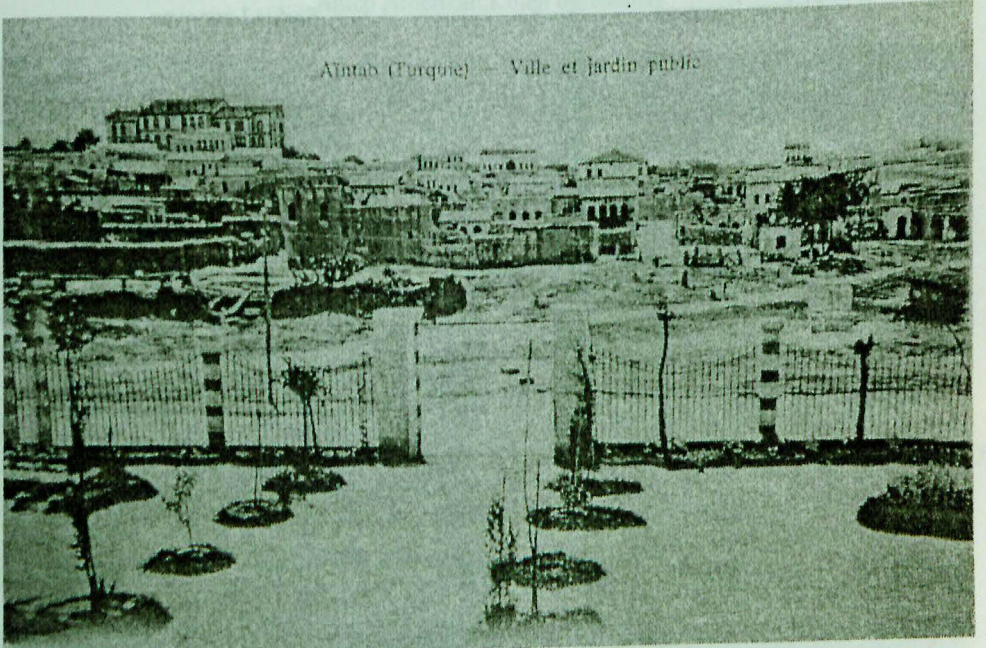
Antep Amerikan Koleji

Kolejin günümüzde ayakta kalan tek binası

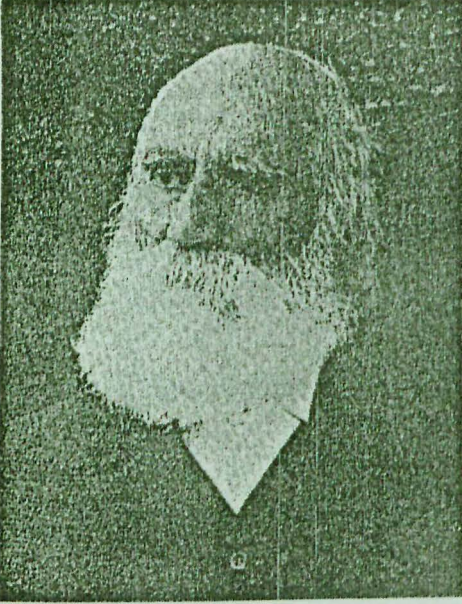

Antep Amerikan Koleji'nden oldukça eski bir görüntü

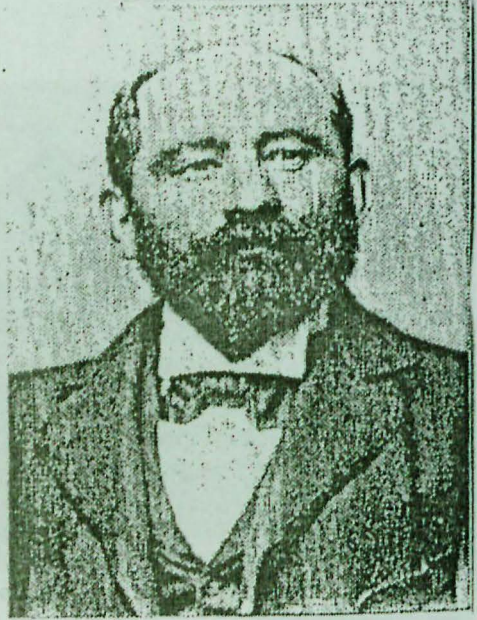

Antep Amerikan Koleji ve çevresi
(Şahinbey Belediyesi Arşivi)

ANTEP AMERİKAN KOLEJİ HOCALARINDAN BAZILARI

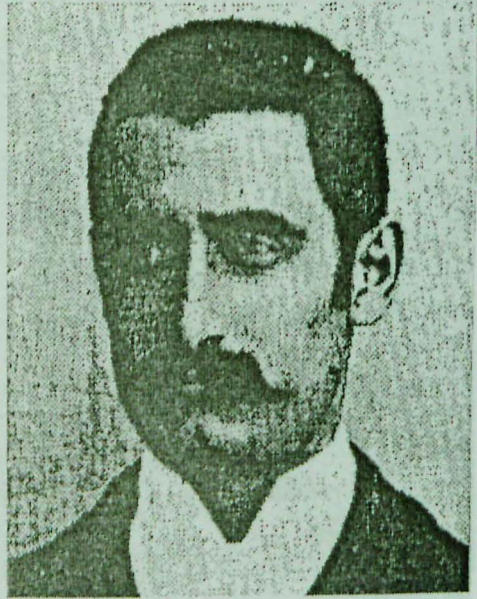
Aleksan Bezciyan

Sarkis Levonyan

Agop Bülbülyan

Lazarus Diraduryan

Antep Amerikan Koleji öğrencileri

Antep Amerikan Koleji hocaları ve kolejin 1899 yılı mezunları

Antep Amerikan Koleji müzik grubu

K.A. SARAFIAN, *A Briefer History of Aintab*, s. 60-74

ÖZET

**AMERİKAN BOARD MİSYONERLERİNİN ANTEP'TEKİ FAALİYETLERİ
VE ANTEP AMERİKAN KOLEJİ**

19. yüzyılda Osmanlı ülkesinde birçok Hristiyan misyoner grubu faaliyette bulunmuştur. Bunlar içinde en aktif olanlar da Amerikan Protestan misyonerleridir. Ülkenin değişik yerlerinde teşkil ettikleri kilise, okul ve sâire gibi kurumlar aracılığıyla faaliyetlerini sürdüren Amerikalı misyonerlerin Anadolu'da seçtikleri önemli merkezlerden biri de Antep şehri olmuştur. Antep'i bölgesinin misyon merkezi haline getirerek, burada birçok kurum açan Amerikalıların şehirdeki en önemli müesseseleri Antep Amerikan Koleji'ydi. Kolej 1876 yılında açılmış ve açılışından itibaren de her zaman şehirdeki Ermeni hareketlerinin içerisinde yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan işgaller sırasında da işgaleci güçlerin karargâh olarak kullandıkları kolej, Millî Mücadelenin ardından, 1924 yılında, Antep'ten Halep'e taşınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Antep, Amerikan, Ermeni, Misyoner, ABCFM-BOARD